

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 132. szám

2021. 4. szám

tartalom

---

igehirdetés

Dorn Réka: Karácsony csodája / 1

tanulmányok

Tubán József: Minden a helyére kerül. Igetanulmány 1Móz 2,18–25 alapján / 4

Tóth Károly: Vita a lélek halhatatlanságáról / 16

emlékezünk

Túróczy Zoltán: A reformáció írott alapjai. A Schmalkaldeni cikkek / 29

könyvismertetés

Isó Zoltán: Húsvéti nevetés. Visszatekintő séta Pátkai Róbert evangélikus püspökkel / 35

Tartalmi összesítők / 40

---

keresztyén igazság

Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata
Független evangélikus teológiai és kritikai lap
Új folyam 132. szám – 2021. 4. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,
Kovács László, Tubán József, Weltler Gábor

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel

Tördelőszerkesztő: Dénes Tamás

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szathmáry Attila
HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Karácsony csodája

Az Ige testté lett, közöttünk lakott, és láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttjének dicsőségét, telve kegyelemmel és igazsággal. (Jn 1,14)

Sokéves, talán élethosszi tapasztalataink és emlékeink birtokában ha karácsony ünnepére gondolunk, olyan dolgok jutnak eszünkbe, olyan dolgokkal azonosítjuk, mint nagy családi összejövetelek, látogatások, együttlétek, hagyományok, ajándékozás, díszítés, karácsonyi dallamok. Régi karácsonyok íze, illata, testi-lelki gazdagsága a múltunkba visz. Jó emlékezni, jó mindezt újra és újra átélni, mert jóleső otthonosságérzést ad, azt érezteti velünk, hogy így teljes az ünnep, ez az ünnep, mert mindig így volt.

A mögöttünk lévő időszakban sok minden megváltozott. Tavaly már az adventi időszak elejétől kezdve a karácsonnyal kapcsolatban leggyakrabban elhangzó szó az volt, hogy *más*. Hogy a karácsonyunk más lesz, mint az eddigiek. Máshogy készülhetünk, másként ünnepelehetünk. Bár reményességünk, hogy idén már minden könnyebb lesz, és sok minden visszatérhet a régi kerékvágásba, velünk maradó és élő aggodalmaink nem alaptalanok. És ahogy megéltük és megéljük, ez a *más* leginkább hiányainkat jelenti, hogy mi nincs, ami mindig volt, mit nem élhetünk át, mit nem tehetünk, minek nem örülhetünk.

---

ez a más leginkább hiányainkat jelenti

Ez talán még jobban erősíti azt az egyébként is meglévő törekvésünket, hogy mi csináljunk ünnepet, és mi alakítsuk azt. Amikor nyomasztó a téli esték sötétje, fásztó a munkahelyen az év vége, magunkra vesszük és egymásra pakoljuk még az ünnepteremtés fáradalmait is. Minden erőfeszítésünk, hogy azt a pár napot a szürkeségből kiemeljük, azt a szándékunkat mutatja, hogy legyen teljes, szép ünnepünk. Azt kívánjuk, legyen béke, karácsony, és meg vagyunk róla győződve, hogy ha nagyon akarjuk, és nagyon igyekszünk, akkor sikerül. Milyen diadalittasan tudunk körbenézni a karácsonyfa mellett: sikerült a meglepetés, az ajándék, a gazdagon terített asztal, sikerült félretenni konfliktusokat, sikerült még szeretni is!

Ehhez igazítjuk Jézus születésének történetét is. Meglátjuk benne az idilli betlehemi jelenetet, ahol mindenki boldog, fehér pólyában fekszik a jászolban az újszülött Jézus, Mária szelíden mosolyog, az állatok melegét lehelnek az istállóba, pásztorok hozzák ajándékaikat. De ha csak ennyit hallunk ki a történetből, könnyen válik Jézus születésének ünnepe giccses képpé, mert azzá tesszük, ami csak arra ösztökél bennünket, hogy mi is próbáljuk megteremteni magunk körül ezt az idillt. Így válnak sokan szinte megszállottá, és próbálnak tökéletes karácsonyt varázsolni otthonukba. Ahol minden ragyog, véletlenül sem áll ferdén a karácsonyfa, nem reped ki a bejgli, mindenki a tökéletes ajándékot kapja.

Pilinszky János szól arról, hogy a legnehezebb dolog ünnepet kreálni. Még nyomatékosabban így mondja: „A világ egyik legnehezebb dolga

---

könnyen válik Jézus születésének ünnepe giccses képpé

---

egy ünnepet megteremteni.” Majd kimondja: „Az ünnepben ma tulajdonképpen az elveszett ünnep fáj...”¹

Vajon hol találjuk meg, ami elveszett, miközben nagyon igyekeztünk ünnepet teremteni és azt a magunk fazonjára igazítani? Vajon megtalálható-e még?

„Az Ige testté lett, közöttünk lakott, és láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttjének dicsőségét, telve kegyelemmel és igazsággal.” (Jn 1,14) János nem hagy kétséget afelől, hogy a karácsonyt nem mi találtuk ki, és nem tőlünk függ, nem mi alakítjuk, nem nekünk kell megteremteni. Karácsony Isten cselekvésével szembesít.

Ebben az igében kevesebb a hangulatos részlet, mint a lukácsi leírásban, mintha semmi különlegesen karácsonyit nem mondana, de benne van a lényeg. János a tőle megszokott tárgyilagos

stílusban adja át a karácsonyi örömhírt. Nemcsak a barmok között az istállóban, a csillagos ég alatt találjuk meg Jézust. Ott van abban a tömör kijelentésben is, hogy az Ige testté lett, közöt-

tünk lakott. Ebben a mondatban semmi nem takarja el az evangéliumot. Semmi nem vonja el a figyelmet és semmi nem készlet arra, hogy azt gondoljuk: az ember bármit is tett az ünnepért. Ebben a kijelentésben az van benne, hogy karácsony nem érzelem, nem hagyomány, nem szokás, nem emberi törekvés, hanem annak a csodának az átélése, hogy Isten Krisztusban emberré lett. Nem megvalósítanunk kell az ünnepet, hanem megragadni a fényt és reményt. És onnantól fogva Krisztus jelenlétével és jövőjével számolni. Mert eljött hozzánk az Isten hús-vér emberi testben.

Hozzánk, az esendő és sokszor el is eső teremtményeihez. Testet öltött. Megmutatta, hogy ez a világ Isten szeretett világa, és benne az ember Isten megváltott gyermeke lett.

Karácsony Isten cselekvésével szembesít

Nem megvalósítanunk kell az ünnepet, hanem megragadni a fényt és reményt

---

Karácsonykor Isten láttatni akarja velünk magát. Még a legsötétebb pillanatokban, a kétségeskedés, megoldatlan és megválaszolatlan kérdések idején is meg akarja ismertetni magát velünk. Amikor érthetetlen akaratába, mi-értékbe botlunk, amikor nem látjuk előre életünk következő lépését. Krisztus születése nem irtja ki a sötétséget, a szűkséget, a megfoghatatlant, a betegséget. Karácsonykor is van bánat, könny, egyedüllét, még akkor is, ha a világ már nem az, ami előtte volt, vagy ha úgy tesz, mintha mindez megszüntethető lenne.

De ébreszti a hitünket, hogy azáltal, hogy az Ige testté, a láthatatlan láthatóvá lett, Isten ember-életet él minden ember számára elérhetően. Olyan közel jön hozzánk, amilyen közel még soha nem volt. És ez nemcsak gyengéd odafigyelés az ember irányába, hanem teljes azonosulás.

Olyan közel jön hozzánk, amilyen közel még soha nem volt

Világra jött a Megváltó, aki bár maga bűntelen volt, magára vette a világ bűnét, az ember bűnét, az én bűnömet. Ezt a kegyelmet ünnepeljük karácsonykor.

¹ Forgács Rezső: [A Vigília beszélgetése] Pilinszky Jánossal. *Vigília*, 1981. 12. sz. 870.

És ez nem különbözik attól, ami tavaly vagy bármikor máskor volt. Ugyanabban a Jézus Krisztusban kapjuk ugyanazt az ajándékot. Ugyanúgy jön, hogy felemeljen, vigasztaljon, bátorítson, megtartsa. Legyenek bármilyenek a körülmények, a külsőségek, minden, ami kézzelfogható – sorolhatjuk hiányainkat –, de a tartalom, a lényeg, amitől az ünnep ünnep, az ugyanaz, állandó: az Ige testté lett.

Nehéz, majdnem lehetetlen ünnepet teremteni. Minden fáradságunk erről tanúskodik. Ennél talán csak egy elrontott ünnepet visszaszerezni nehezebb. De Istenünk ajándékként a testté lett Krisztusban ő jön közel hozzánk, s szerez nekünk újra ünnepet. Lehet sok minden más a karácsonyunkban, de öröme és reménysége okot csak az ad, hogy az Ige testté lett, Krisztus megszületett. Ámen.

Úristen veletek,
Keresztyének, örüljetek:
Igaz hittel, ha ti felkészültetek,
Bűneitekből kitértetek.

Érettünk született,
Bűn hatalma megtöretett,
Égi Atyánkhoz utat ő épített,
Érette vár az örök élet.

Istennek szent Fia,
E világnak Megváltója,
Az örök kárhozatnak elrontója,
Mennországnak is megnyitója.

Ezen mi örülünk,
Mert Krisztus a mi reményünk,
Ha őbenne igazán, szívből hiszünk,
Nagy bűneinkből kitérhetünk.

Higgyünk a Krisztusban,
Atya Isten szent Fiában,
Mi természetünknek újtójában,
Bűnnek igaz megrontójában.

(Gyülekezeti liturgikus könyv 806)

Minden a helyére kerül. Igetanulmány 1Móz 2,18–25 alapján

¹⁸ Azután ezt mondta az Úristen: Nem jó az embernek egyedül lenni, alkotok hozzáillő segítőtársat. ¹⁹ Formált tehát az Úristen a földből mindenféle mezei állatot, mindenféle égi madarat, és odavitte az emberhez, hogy lássa, minek nevezi; mert minden élőlénynek az a neve, aminek az ember nevezi. ²⁰ Így adott az ember nevet minden állatnak, az égi madaraknak és minden mezei élőlénynek, de az emberhez illő segítőtársat nem talált.

²¹ Mély álmot bocsátott azért az Úristen az emberre, és az elaludt. Akkor kivette az egyik oldalbordáját, és húst tett a helyére. ²² Az emberből kivett oldalbordát asszonnyá formálta az Úristen, és odavitte az emberhez. ²³ Akkor ezt mondta az ember: Ez most már csontomból való csont, testemből való test. Asszonyember legyen a neve: mert férfiemberből vétetett. ²⁴ Ezért a férfi elhagyja apját és anyját, ragaszkodik feleségéhez, és lesznek egy testté. ²⁵ Még mindketten mezítelenek voltak: az ember és a felesége; de nem szégyellték magukat.

1. A történet

1.1. Mítosz helyett kijelentés

Identitásunk szerves része az eredetünkre való rákérdezés: honnan jöttünk, miképpen lettünk emberré? Nem véletlen, hogy valamennyi korai kultúra mitológiájában kiemelt szerepet kap a világ, illetve az ember teremtése, amelynek mikéntje aztán továbbra is meghatározza az ember

életét és történetét, például az adott istenség-gel vagy istenekkel való szövetségkötés révén: vagyis identitásképző erővé válik. De bátran ide sorolhatjuk a modern kor „mitológiáját”, a tudományt is, amelynek szintén homlokterében áll az

Identitásunk *szerves része az eredetünkre való rákérdezés*

---

ember eredetének kutatása, noha még mindig messze van attól, hogy az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdéseket hiánytalanul meg tudná válaszolni.

Nincs ez másként a Szentírásban sem, amely szintén a világ teremtésének történetével kezdődik. Minthogy azonban e történet analógiáját megtaláljuk az ókori kelet más kultúráinak mitológiájában is, továbbá mert a világ és az ember létrejöttét kutató tudomány mai állása szerinti eredményeknek a bibliai elbeszélés aligha feleltethető meg, ezért a teremtéstörténetet hajlamosak vagyunk egyszerű mítoszként értékelni. Irodalmilag kétségkívül erről van szó. Hiba volna ugyanakkor a tudomány nevében teljes egészében lesöpörni az asztalról a bibliai teremtéstör-

hajlamosak *vagyunk egyszerű mítoszként értékelni*

---

történetet, mint ahogy nehéz azonosulni azokkal a keresztyén irányzatokkal is, amelyek a Biblia szó szerinti ihletettségét, az úgynevezett verbális inspirációt vallják, és ennek értelmében

kizárólag a hét nap alatt történt teremtést hajlandók elfogadni.¹ Ugyancsak elhibázottnak tekinthetjük azokat a naiv kísérleteket, amelyek az ókori elbeszélést görcsösen igyekeznek megfeleltetni a tudomány által feltárt eredményeknek, például azzal, hogy a teremtéstörténet hét napjában a földtörténet különböző korszakait vélik felfedezni, vagy az élőlények teremtésének egymásutánosságát azonosítják az evolúciós elméletben szereplő sorrenddel.

Természetes, hogy a több ezer éves szövegnek nincsenek tudományos igényű megállapításai. A bibliai teremtéstörténet nem a világ és az ember létrejöttének pontos leírását őrzi, mint ahogy *A jelenések könyvének* bonyolult jelképrendszert használó látomássorozata sem az utolsó ítélet részletes forgatókönyvét tartalmazza. Ez a történet nem egyéb, mint hitvallás arról, hogy a világ és az ember Isten teremtménye, vagyis hogy az embernek a világban való helyét az Isten akarata és az általa megszabott rend jelöli ki, így az ember nem függetlenítheti a létezését a teremtőtől. Vagyis az egyébként mitológiai köntösben létrejött teremtéstörténet nem monda, hanem kijelentés Isten mindenhatóságáról, és az emberrel való különleges kapcsolatáról.

a több ezer éves szövegnek nincsenek tudományos igényű megállapításai

---

1.2. Két teremtéstörténet

Ha részletesen elolvassuk a bibliai teremtéstörténetet, nyomban előtűnik annak kettőssége: egymásnak ellentmondó elemekkel találkozunk benne. Itt ugyanis két eredetileg különálló történet egymás mellé szerkesztéséről beszélünk. Mózes öt könyve, a Tóra valójában több irat egybedolgozásából született meg, valamikor a babiloni fogságot követő időkben. Ezek az iratok nem tartalmaznak egymásnak homlokegyenest ellentmondó tanításokat, ám a bennük fellelhető teológiai hangsúlyok különbözőek.

Az egyik teremtéstörténet arról beszél, hogy Isten teremtő igéjével hat nap alatt alkotta meg a világot – a hatodik napon az embert, egyszerre a férfit és a nőt –, majd a hetedik napon megpihent, és megszentelte azt (1Móz 1,1–2.4a). Ez az úgynevezett papi irat² teremtéstörténete, amelyet a kutatók szerint a Kr. e. V. században állíthattak össze, talán Mezopotámiában. Elképzelhető, hogy a babiloni fogságot követő visszatelepülés során Ezsdrás ennek az iratnak a törvényeit olvasta fel a jeruzsálemieknek (Neh 8,1–8; 10,29–40).

A másik teremtéstörténet ezzel szemben naiv stílusú elbeszélést tartalmaz arról, hogy Isten a kopár földet vízzel áztatja el, amelyből így termőföld lesz; megformálja a föld porából a férfit,

- 1 A verbális inspirációra egyébként maga a Szentírás cáfol rá számos helyen, például amikor a hörcsögöt és a nyulat kérődzőként, a denevért pedig madárként említi (3Móz 11,5–6.19), de – mint nyomban látni fogjuk – magának a teremtéstörténetnek a kettős voltával is.
- 2 Az itt szereplő elnevezések a Szentírást kutató tudósoktól származnak, akik valamilyen jellemzőjük alapján próbálták egymástól megkülönböztetni azt a feltehetőleg öt, más-más korban és különböző teológiai céllal megírt iratot, amelyeknek az egybeszerkesztésével jött létre a Mózes könyvei címen ismert, az Ószövetség elején álló mű.

elkészíti az Éden kertet, majd megalkotja az állatokat, végül pedig az asszonyt (1Móz 2,4b–25). Ennek az elbeszélésnek az Istene olyannyira antropomorf, hogy az Éden kertben sétál (1Móz 3,8). A teremtéstörténet forrása a kutatók által jahvista iratnak elnevezett gyűjtemény, amelyet valószínűleg a Kr. e. IX. század második felében Júdában foglaltak írásba. A név abból adódik, hogy ez a tradíció Úristennek (יְהוָה אֱלֹהֵינוּ, Elóhím Jahve) nevezi Istent. A יהוה (Jahve) a héber יהָיָה (hájá) létigéből képzett elnevezés, amellyel az égő csipkebokor történetében mutatkozik be Isten, később pedig hozzáteszi, hogy a népe korábban még nem ismerte őt ezen a néven (2Móz 3,14; 6,3).³ Ezen a háttéren válik különösen is hangsúlyossá a teremtés elnevezésére vonatkozó epizód, amely szerint az ember, pontosabban a férfi az, aki nevet ad az állatoknak, sőt még az asszonynak is – Istennek azonban nem! Ő önmagát nevezi meg, a nevekkel kapcsolatos ókori mágikus gondolkodás szabályai szerint tehát őfelette senkinek nincs hatalma.

2. A szöveg

Az általunk elemzett szakasz az utóbbi elbeszélésnek, a jahvista teremtéstörténetnek a része. Szereplői az Úristen (יְהוָה אֱלֹהֵינוּ Elóhím Jahve) és az ember (אָדָם Háádám). Ez utóbbi itt egyszerűen az embert jelölő, hímnemű héber kifejezés: tulajdonnévként a szó elsőként 1Móz 4,25-ben bukkan fel, elhagyva a névelőt (אָדָם Ádám). Ebben az epizódban az asszony csak mint passzív szereplő jelenik meg, még személyneve sincs: azt később kapja, mégpedig Ádámtól (1Móz 3,20). Az elbeszélésbe akkor kapcsolódunk bele, amikor az Úristen már megteremtette a világot, megalkotta az Éden kertjét, abban elhelyezte a férfit.

A történetet a következőképpen próbálhatjuk meg szakaszolni:

- az Úristen megállapítása az ember magányosságáról (1,18),
- az állatok megteremtése (1,19–20),
- az asszony megalkotása (1,21–22),
- Ádám öröme (1,23),
- a narrátor magyarázata a házasságról (1,24),
- az ember mezítelenségének bemutatása (1,25).

Ez utóbbi már a folytatásra, a bűneset és az Édenből való kiűzetés elbeszélésére utal, olyannyira, hogy akár annak a része is lehetne, nem pedig a teremtéstörténeté (vö. 1Móz 3,7.10.21).

A teremtés történetének mindkét változatában egy fajta fokozatosságot láthatunk a teremtő Isten munkájában. Ennek ellenére talán meglepő, hogy a jahvista történet olyan önkritikus kijelentést ad az Úristen szájába, amely szerint valami nem jó abban, amit ő megalkotott. Különösen akkor válik ez szembetűnővé, ha mellé tesszük a másik teremtéstörténetet, amelyben viszont hangsúlyosan vissza-visszatérő elem annak a megállapítása, hogy Isten szerint a teremtésnek minden egyes lépése jó (1Móz 1,4.10.12.18.21.25.31). Minthogy a jahvista teremtéstörténet jóval régebbi a papi elbeszélésnél – tehát ennek a szerzői ismerhették am azt –, nem zárhatjuk

3 A יהוה (Jahve) nevet olvasták a későbbi időkben tévesen Jehovának, noha ilyen kifejezés az óhéber nyelvben nem létezik.

ki, hogy az utóbbi teológiai reflexióként, szándékosan emeli ki a teremtés tökéletességét a másik történethez képest. Ugyanakkor a férfi magányossága, majd az állatok megteremtése nem valamiféle kísérletezősként hat, sokkal inkább fokozásként: a végén alkotja majd meg az Úristen a megfelelő segítőtársat, a végén kerül minden a helyére.

További feltűnő különbség a kétféle teremtéstörténet között, hogy miközben a papi elbeszélésben Isten a semmiből teremt meg mindent – a szöveg itt a בָּרָא (bárá) igét használja –, addig a mi történetünkben az Úristen formál (יצר: jicar), illetve készít (עָשָׂה: ászá): előbbit az emberre, utóbbit az állatokra alkalmazza. Az embert és az állatokat a földből formálja meg, az asszonyt pedig egyenesen a férfiból.

Hangsúlyos elem a teremtmények elnevezése. A papi történetben maga Isten ad nevet mindannak, amit megteremtett (1,5.8.10), itt azonban két ízben is Ádám az, aki elnevezi az Úristen kezéből kikerülő élőlényeket: az állatokat, illetve az asszonyt (1,19–20.23; vö. 3,20). A névadás az ókori gondolkodás szerint szinte mágikus aktnak számított: akinek a nevét ismeri valaki, annak a lényegéhez is hozzáférkőzik, illetve valamilyen értelemben befolyása lehet rá, hatalmat szerezhet felette. Ez viszont összecseng a papi elbeszélésnek azzal a mozzanatával, amely szerint az embernek a teremtettségen való uralkodás is hozzátartozik a hivatásához (1,28).

Hangsúlyos elem a teremtmények elnevezése

Az asszony neve ennek során אִשָּׁה (isá) lett: ez a kifejezés szoros összefüggésben van az אִישׁ (is) szóval, amely az אָדָם-mal (Ádám) ellentétben kifejezetten a férfiembert jelenti. Ilyen módon jelzi a szentíró, hogy a férfi és a nő valóban összetartozik, kiegészíti egymást, egymáshoz illő társak, és ez a viszony nem egyszerűen kialakult, hanem eleve adottság, eredete a teremtésben rejlik, vagyis Isten akaratának érvényesüléséről van szó. Éppen ezért mindegyik az álmából ébredő Ádám csupán felfigyel, rácsodálkozik, mintegy tudomásul véve Isten cselekvését.

Így kap különös jelentőséget az álomba merülés mozzanata. A teremtés művében még hiányosság mutatkozik – kisarkítva mondhatjuk azt is, hogy nem mindenestől jó, amit Isten eddig teremtett –, ám ezt a helyzetet egyfelől az Úristen állapítja meg, másfelől pedig ő is javítja ki. Ádám álomba merül, tehát passzív válik, az Úristen pedig cselekszik. Majd amikor Ádám felébred, odavezeti אִשָּׁה וַיְבָרָא (vajöbi'ehá) hozzá az asszonyt. Tehát Éva sem aktív résztvevője az eseményeknek, hanem minden egyes apró vonás az Úr cselekvésének erejét és páratlanságát domborítja ki.

Nem mehetünk el szó nélkül a szövegbe szőtt narrátori megjegyzések mellett sem. A jahvista teremtéstörténetben több ízben is találkozunk ezekkel. Ide tartoznak az Éden kert helyét megjelölő mondatok a négy folyó megnevezésével – amelyek közül kettőt ma is gond nélkül azonosíthatunk⁴ –, illetve az állatok nevére vonatkozó megjegyzés (2,10–14.19). Az általunk vizsgált szakasz végén is egy ilyen narrátori magyarázatot olvashatunk, amely az asszonyt mint a férfihez illő segítőtárs megteremtésére reflektálva rögzíti a teremtés rendjében kódolt, jelenleg is fenn-

4 Több olyan próbálkozás is történt, amely a jól ismert Tigris és az Eufrátesz mellett a másik két folyó, a Píson és a Gihón azonosítását célozta meg, ám megnyugtató eredményt egyik sem tudott felmutatni.

álló helyzetet: a férfi elhagyja a szüleit, hogy a feleségével váljon egy testté. Az itt használt דָּבַק (dábaq) ige jelentése: hozzátapadni, hozzáragadni valakihez, követni valakit. A test megjelölésére szolgáló בָּשָׂר (bászár) főnév jelenti a húst, illetve a testet is – ugyanebben az értelemben használja a szerző 1,21.23-ban is –, ám szélesebben értelmezve magát az élőlényt, a személyt is. Vagyis a narrátor azzal zárja a nő megteremtésének történetét, hogy a férfi a testéből alkotott asszonnyal olyannyira szoros közösségben van, hogy ketten együtt egy új személyiséget alkotnak: mindez pedig nem esetlegesen alakult, hanem Istennek a teremtésben megfogalmazott rendje szerint van így.

3. Az üzenet

3.1. Istentől függünk

Minthogy teremtéstörténetről van szó, elsőként a leginkább nyilvánvaló következtetéssel kell szembesülnünk: mi, emberek teremtmények vagyunk, Isten pedig teremtő hatalmával áll az életünk felett. Akárhogy csúrnjuk-csavarjuk: az ember Istenhez tartozik, Istentől függ, és ez a körülmény alapvetően határozza meg az életét. Azt már most hozzá kell tennünk ehhez, hogy a teremtettség érzése vagy elfogadása, az Istentől való függés tapasztalata önmagában még nem azonos azzal a hittel, amely végül üdvösségre vezet az embert. A pusztán a teremtő és gondviselő Istenbe vetett hit nem egyenlő a keresztyén hittel, noha természetesen fontos része annak. Mindamellett nem juthatunk el sem Isten, sem saját magunk ismeretére, ha önmagunkat, a helyzetünket, a lehetőségeinket, az életünket meghatározó értékrendet függetleníteni próbáljuk attól a ténytől, hogy Isten teremtményei vagyunk.

A teremtés általunk vizsgált fázisában Ádámot szenvedő és kiszolgáltatott helyzetben találjuk. Ő a magányos ember, akinek ez a helyzete csak úgy tud megoldódni, hogy Isten végül cselekszik, és megfelelő segítőtársat ad mellé. Egyértelműen rávilágít tehát a történet az ember Istenre utaltságára. Az Éden kert ugyan Ádámra bízott – noha ez sem más, mint Isten akarata és cselekvése –, mihelyt egy problémával találja szembe magát, máris rászorul Isten beavatkozására. Nem Ádám áll a teremtés csúcán, hanem Isten. Ha az embert a hagyományos szóhasználattal a teremtés koronájának akarjuk nevezni, ezt csakis úgy tehetjük meg, hogy közben nem feledkezünk meg arról, aki ezt a koronát a fejére helyezte.

Itt nem a teremtés szó szerinti értelmezése és a tudomány által képviselt, döntően az evolúción alapuló nézetek közötti, immár klasszikusnak nevezhető vitáról van szó. A bibliai teremtéstörténet – a papi is, nemcsak a jahvista – egészen egyszerűen nem azért íródott, hogy ebben a vitában érveket vagy ellenérveket lehessen alapozni rá. Annál inkább érinti a teremtés hitvallásszerű megfogalmazása az ember identitását. Az úgynevezett felvilágosodás óta abban

a hiszemben él az ember, hogy a szabadság azonos azzal, ha ő van a középpontban, ő maga szabja meg a számára kívánatos normákat – vagy éppen egyáltalán nem állít fel

Annál inkább érinti a teremtés hitvallásszerű megfogalmazása az ember identitását

ilyeneket –, és nem tartozik semmivel a felette álló Istennek. Amíg így gondolkodunk, nem észleljük a valós helyünket a világ egészében, hanem vakon tapogatózunk. Ideje végiggondolnunk, vajon nem éppen azért ilyen aggasztó a világunk állapota – értve ezen nemcsak a természeti környezetet, de a társadalmi is –, mert az ember önmaga álszabadságától megrészegülve folyamatosan ellöki magától Isten kezét. Nem ez okozza-e valamennyi fenyegető, beláthatatlan tragédiánkat?

Érdemes ennek tükrében újra és újra emlékezetünkbe idézni Luther Kis kátéjának jól ismert mondatait: „Hiszem, hogy Isten teremtett engem minden teremtménnyel együtt. Ő adta testemet, lelkemet, szememet, fületem és minden tagomat, értelmemet és minden érzékemet, és ezeket most is fenntartja. Ezért ad nekem ruhát és lábbelit, ételt és italt, házat és gazdaságot, feleséget és gyermeket, szántóföldet, barmot és mindenféle jót. Testemet s életemet naponként mindennel bőven ellátja, táplálja. Megoltalmaz minden veszedelem ellen. Megvéd és megőriz minden gonosztól.”⁵ Ha pedig a csaknem fél évezredes sorokat csupán a naiv középkori hit túlhaladott megnyilvánulásaként értékelnénk, tegyük mellé a másik katekizmus egy mondatát is, amely még komolyabb súlyt ad a fenti idézetnek: „Azt tanuljuk tehát ebből a hitágazatból, hogy egyikünk sem kapta önmagától, nem is tarthatja fenn önmagában sem életét, sem semmit abból, amit most felsoroltunk és még felsorolhatnánk, bármilyen kicsiny és jelentéktelen az.”⁶ Teremtettségünk tudatában ideje volna alázatot tanulnunk és tanúsítanunk!

A humanizmusban, majd a felvilágosodásban megfogant, lényegében a mai napig is fennálló paradigma szerint akkor vagyunk szabadok, ha nem rendeljük alá magunkat Isten akaratának: vagyis az ember méltósága a saját szabadságából, valójában tehát önmagából ered, nem pedig egy külső hatalom, azaz Isten ajándéka. Pedig éppen a most elemzett szakasz világít rá arra, hogy ez pusztán álszabadság és álméltóság. Itt pedig már nem is egyszerűen az identitásunkról van szó, hanem az üdvösség és a kárhozat kérdéséről! Hiszen az Isten szavát megkérdőjelező Ádám és Éva is csupán az Édenből való kivettetést érte el azzal, hogy szabadulni próbált ettől a függéstől. A teremtést követő bűnbeesés története arra figyelmeztet, hogy nemcsak a teremtett ember – a megfelelő segítőtársat nélkülöző Ádám – van rászorulva Isten cselekvésére, hanem sokkal inkább a bűneset után élő ember, aki az Istentől való elszakadást a szabadság és a méltóság kiteljesedéseként éli meg.

Ha egészen messzire akarjuk elvezetni ennek a hiábavaló körforgásnak a szálaít, máris eljuthatunk ahhoz, amit Luther a dicsőség teológiájának nevezett, és ami erőteljesen jelen volt nemcsak a zsidó farizeusok vagy a középkori, tévúton járó egyház, de gyakran a mai keresztyénség gondolkodásában is. Az tudniillik, hogy az Isten és az ember kapcsolatának helyreállításában

Teremtettségünk tudatában ideje volna alázatot tanulnunk és tanúsítanunk!

---

5 Pröhle K. – Reuss A. ford. Luther Márton: Kis káté. In Reuss András (szerk.): *Schmalkaldeni cikkek. Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről. Kis káté. Nagy káté.* Budapest, 2019, Luther Kiadó, 127. /Konkordia könyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 4./

6 Pröhle K. – Reuss A. ford. Luther Márton: Nagy káté. In Reuss (szerk.): *Schmalkaldeni cikkek...* (5. jz.), 246.

az embernek is lenne valamilyen szerepe, vagyis cselekvő félként vagyunk jelen, legalábbis részben szabad akarattal. Ezzel szemben fogalmazza meg Luther a kereszt teológiájának alapvetését, amely szerint „Isten szeretete nem megtalálja, hanem megteremti azt, ami számára szeretetre méltó”⁷ a megigazulásra szoruló emberben.

Ezen a ponton talán szabad egy halvány kritikát is gyakorolnunk a ma divatos, úgynevezett teremtésvédelmi teológiával kapcsolatban is. Fontos problémára hívja fel a figyelmünket a teremtésvédelem, amikor a teremtett világ megőrzéséről beszél; sőt Istennek tetsző módon figyelmezteti a hívő embert arra, hogy a környezet megóvása, rendben tartása és az azzal való felelős gazdálkodás belesimul Isten teremtői akaratába (vö. 1Móz 1,28; 2,15). Amikor azonban egyoldalúan csak a teremtettség védelmének érdekében kifejtendő emberi magatartásról beszél, a teremtésvédelem éppen a lényegét lúgozza ki abból, amit szem előtt igyekszik tartani, vagyis hogy az ember nemcsak a környezetében, de önmagában is csupán teremtménye az Istennek, és semmilyen szempontból nem emelkedhet a teremtője fölé. A teremtésvédelem csak abban az esetben nevezhető valódi teológiának – nem pedig egyszerű környezetvédelemnek –, ha nemcsak a teremtést megőrizni köteles, de az Istennek alapvetően alávetett emberről is mer beszélni.

3.2. Isten cselekszik

A teremtéstörténet nem egyszerűen a világ keletkezéséről tudósít, hanem a cselekvő Istent állítja elé. Azt, aki alkot, mozgásban van, elhatároz és valóra váltja minden elhatározását. Ez pedig nemcsak a teremtés során van így, hanem azóta is; sőt nemcsak a világot fenntartó gondviselő munkájában, hanem a vele való közösségünk munkálásában, vagyis abban, hogy a bűn által félresiklott életünk mégis az ő oltalma alatt folyhasson. Isten sohasem passzív, mindig cselekszik.

Ádám a teremtés hajnalán magányosan unatkozik a gyönyörű Édenben, és ezt az egyedüllét maga Isten minősíti úgy, hogy nem jó az. Amikor Ádám cselekszik, csak addig jut el, hogy nevet ad azoknak a soha nem látott teremtményeknek, amelyek váratlanul elébe sorakoznak. Ám ezeket a teremtményeket nem ő, hanem Isten hívta életre, tehát a háttérben az ő cselekvése áll. Ráadásul amikor Ádám nevet ad az állatoknak, akkor a kor gondolkodása szerint a befolyását is kiterjeszti rájuk, mintegy a tulajdonába veszi őket. Ezzel azonban nem a magányát oldja, hanem valóra váltja azt a hivatását, amelyet az Úristen bízott rá a teremtés során, tudniillik hogy uralkodjon „a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen” (1Móz 1,28). Itt tehát ismét nem az ember cselekvése mutatkozik meg, hiszen az pusztán végrehajtása Isten akaratának.

Ádám – és Éva – aktivitása később mégiscsak elindul. Cselekedni kezdenek, csak hogy ezekkel a cselekedetekkel nem érnek el mást, mint hogy bajba sodorják magukat. Szakítanak a tiltott fa gyümölcséből, elrejtőznek a közeledő Isten elől, egymásra mutogatva hárítják maguktól

7 Nagybockai V. ford. Luther Márton: Heidelbergi disputáció. Budapest, 1999, Magyarországi Luther Szövetség, 33. /Magyar Luther Füzetek, 8/

a felelősséget (1Móz 3,6.8.12–13). Ennyire képesek. Sőt, amikor Isten kiűzi őket az Édenből, még ő készíti számukra ruhát, hogy ne legyen védtelen a testük (1Móz 3,21).

Az ember cselekvése tehát önmagában semmire nem vezet, míg Isten cselekvése mindig célhoz ér. Luther ezt két egyszerű tételben fogalmazta meg: „Az emberek cselekedetei még ha mindig mutatósaknak és jóknak tűnnek is, megvizsgálva mégis halálos bűnök. [...] Az Isten cselekedetei még ha ékteleneknek és bajt hozóknak tűnnek is, a valóságban halhatatlan érdek.”⁸ Teremtetségünk nem csupán abban áll, hogy egy fajta szerves kapcsolatunk van magával a teremtett világgal, annak minden áldásával és az abból adódó hatalmas felelősséggel együtt – utaltunk már arra, hogy a teremtésvédelmi teológia gyakran csak eddig a lépésig jut el –, de egyben azt is jelenti, hogy mindenben és mindenestől rászorulunk Isten cselekvésére, és anélkül semmik vagyunk: „...nélkülem semmit sem tudtok cselekedni.” – jelenti ki Jézus, méghozzá nem a sokaságnak, hanem a tanítványainak, tehát az apostoli szolgálatra kiválasztottak közösségének (Jn 15,5). Másutt pedig azzal biztatja őket, hogy éles helyzetekben nem emberi erővel kell tanúságot tenniük a hitükről, hanem a Lélek fog szólni általuk (Mt 10,19–20).

Az ember az élet minden területén rászorul Isten cselekvésére, csak hogy ez a cselekvés nem mindig szemmel látható. Hogy az Úristen mély álmodat bocsát a magányos Ádámra, miközben megteremt a számára megfelelő segítőtársat, csak még inkább fokozza a kontrasztot a cselekvő Isten és a passzív ember képe között. Sőt, aláhúzza azt a különös tételt is, miszerint Isten cselekvése gyakran rejtetten, az ember számára észrevétlenül, akár az ellenkező látszat alatt is végbemehet. Az életre teremtett és az Éden kertbe felelős feladattal behelyezett Ádám számára a mély álom tehetetlen állapota tulajdonképpen visszalépés a nemlét felé. Mintha azt volna kénytelen átélni, hogy az Úristen csődöt mondott, és nem képes az ő életét kiegészíteni a hozzá illő társsal. Csak amikor ismét öntudatra tér, állapítja meg csodálkozva, hogy ott van mellette valaki, aki ráadásul minden tekintetben az ő megfelelő segítőtársa.

Isten cselekvésének ez az elsőként itt megjelenő rejtettsége végighúzódik az egész Szentírásán. A Jezabel királyné elől menekülő Illés elé hasonló módon, alvás közben tálalja oda az Úr az erőt adó ételmezt (1Kir 19,6). Ézsaiás kifejezetten rejtőzködő Istennek nevezi az Urat (Ézs 45,15). De gondoljunk József történetének végkicsengésére vagy Jób minden logikának ellentmondó szenvedéseire: ezek mind Isten elrejtett, ellenkező látszat alatt végbement cselekvéseit állítják a szemünk elé (1Móz 50,20; Jób 42,2). Nem is beszélve a keresztről, amelyen erőtlenség, haldokolva, majd élettelenül látjuk az emberré lett Istent, ami nemcsak az emberi logika, de a korabeli vallási felfogás szerint is egyenlő a vereségével, noha a valóságban így megy végbe az ő leghatalmasabb cselekvése. Nem túlzás kimondani, hogy bizonyos értelemben Isten cselekvése elrejtettségének a felismerése jelenti a kulcsot magához a teológiához, Isten megismeréséhez:

Az ember cselekvése tehát önmagában semmire nem vezet, míg Isten cselekvése mindig célhoz ér.

8 Nagybockai V. ford. Luther: *Heidelbergi disputáció...* (7. jz.), 18.

„Nem az nevezhető méltán teológusnak, aki Isten láthatatlan dolgait az ő teremtett műveiben felfogva szemléli. [...] Hanem az nevezhető méltán teológusnak, aki Istennek látható műveit, azaz a »hátát« a szenvedésekben és a keresztsben szemlélve fogja fel.”⁹

Így aztán nyilvánvalóvá válik az is, hogy Istent az emberi logika mentén lehetetlen megismerni. Ezért bizonyult zsákutcának a középkori teológia nagy kísérlete, a skolasztika, amely nem a kinyilatkoztatást, az igét, hanem Arisztotelész filozófiáját hívta segítségül Isten megismeréséhez és az azt bemutató narratíva kidolgozásához. Idézzük ismét Luthert, aki végül száműzte a teológiai katedráról Arisztotelészt, és az igéhez nyúlt vissza: „Mivel a világ bölcsessége segítségével nem ismerte meg Istent isteni bölcsességében, tetszett Istennek, hogy a prédikálás bolondsága által üdvözítse a hívőket. Így már senkinek sem elegendő és nem válik üdvére, ha csak fenéségében és dicsőségében ismeri az Istent, ha nem ismeri őt megalázottságában és a keresztyalázatában.”¹⁰

Ugyanígy fog csődöt mondani minden idők valamennyi olyan teológiai kísérlete, amelynek során az ember a maga öntudatos éberségében próbál meg közel férkőzni Istenhez, meglátni és megérteni akaratát és cselekvését, ahelyett, hogy mély álomba sülyedve, tehetetlenül és értetlenül, de hálás szívvel csodálkozna rá az ő leírhatatlan művére.

3.3. A teremtésnek rendje van

A teremtéstörténet általunk vizsgált szakaszának kulcsproblémája az ember közösségi kapcsolatainak kialakulása. Nyomban meg is jegyezhetjük, hogy ez nemcsak a jahvista, de a papi elbeszélésben is megjelenik, csak ott olyan formában, hogy Isten eleve férfinak és nőnek teremti az embert (1Móz 1,27). Ehhez képest a jahvista szerző még inkább hangsúlyozza, hogy a férfi számára az asszony a megfelelő társ. Méghozzá nem esetlegesen, hanem azért, mert az Úristen kifejezetten így rendelte, és ezzel az aktussal fejezte be a teremtés munkáját, amely után – a papi irat szavai szerint – mindent jónak ítéltetett, és végre megpihenhetett (1Móz 1,31; 2,2–3). Ezen a helyen válik fontossá az, hogy a jahvista szerző narrátorként kiszól a történetből. Elmondja, hogy az állatok mindegyikének azért az a neve, amelyet visel, mert az ember nevezte el őket; illetve hogy a férfi azért hagyja el a szüleit és alkot a feleségével egy testet, mert az Úristen egymás társául teremtette őket. A fennálló állapotot a teremtéstörténetből eredezteti a jahvista szerző, tehát végső soron Isten akaratára és cselekvésére vezeti azt vissza.

A teremtés során Isten a világ – például az emberek világának – rendjét is megszabja. Ennek a rendnek a része az is, hogy Isten hatalmat ad a világi felsőbbbségnek arra, hogy a törvénnyel védelmezze a társadalom rendjét: tehát ennek a hatalomnak ellenszegülni bűn. Ugyanígy hozzátartozik a teremtés rendjéhez az emberi társadalom alapegységének, a házasságnak és a családnak a védelme. Luther szerint a házasságot Isten „minden más rend előtt szerezte, és ezért szemmel látható különbséggel teremtette a férfit és az asszonyt, nem fajtalanzkodásra, hanem

9 Nagybockkai V. ford. Luther: *Heidelbergi disputáció...* (7. jz.), 27–28.

10 Nagybockkai V. ford. Luther: *Heidelbergi disputáció...* (7. jz.), 28.

azért, hogy ragaszkodjanak egymáshoz, szaporodjanak, gyermekeket szüljenek, tápláljanak és neveljenek Isten dicsőségére”.¹¹ Ennélfogva bár a házasság világi kérdés, amelynek nincs közvetlen kapcsolata az üdvösség kérdésével, ráadásul a történelem során rendkívül változatos kultúrája alakult ki, alapvetően mégis Isten akaratára vezethető vissza, és része a szívbe írt törvénynek (vö. Róm 2,15). Hogy adott esetben állami jogszabályok rendelkeznek róla, az ennek a tükrében mellékesnek mondható, legalábbis addig, amíg ezek a jogszabályok összhangban vannak Isten teremtési rendjével, vagyis amíg a világi felsőbbtség betölti az Isten által ráruházott szerepét. Így érdemes megvizsgálni például a jelenleg érvényes családjogi törvényünket, amelynek preambuluma arról biztosít bennünket, hogy a jogalkotó álláspontja alapvetően megfelel ennek a rendnek: „A család Magyarország legfontosabb nemzeti erőforrása. A társadalom alapegységeként a család a nemzet fennmaradásának biztosítéka és az emberi személyiség kibontakozásának természetes közege, amit az államnak tiszteletben kell tartania. A családban történő nevelkedés biztonságosabb minden más lehetőséghez képest. A család létrejöttének biztos alapja a házasság, amely az egymás szeretetén és tiszteletén alapuló életközösség, ezért az mindenkor megkülönböztetett megbecsülést érdemel. A család akkor tölti be szerepét, ha az anya és az apa tartós és szilárd kapcsolata a gyermekek iránti felelősségben teljesedik ki.”¹²

Az Úristen nem magányos embert alkot, aki esetlegesen talál rá arra, akit a társának tekinthet, hanem eleve egymással szoros kapcsolatban lévő teremtményekként ajándékozza egymásnak a férfit és az asszonyt. A férfilétnek és az asszonylétnek a méltósága tehát nem az egymástól való függetlenség elérésében vagy a mesterséges egyenlőség, pontosabban egyformaság kialakításában gyökerezik, hanem Isten teremtési rendjében. A férfi számára a nővel, a nő számára pedig a férfival való életszövetség jelenti a valódi önmegvalósítást. Ugyanez érvényes a férfi és a nő között megkötött házasságra is – függetlenül annak éppen aktuális kulturális megjelenési formájától –, amely nem csorbítja vagy gátolja a férfi és a nő méltóságát és szabadságát, hanem éppenséggel kiteljesíti azt. A házasság vagy éppen a gyermeknevelés nem korlátoz, hanem felszabadít arra, ami az Úristen teremtési rendjében megfogalmazott hivatása az embernek. Értelmezhetetlenek azok az egyre hangosabb és egyre agresszívabb anarchista és szélsőliberális megszólalások, amelyek a családban élő, gyermekeket nevelő, a férjüket segítő asszonyokat szabadságuktól megfosztott „szülőgépeknek” nevezik. Ha valami megalázó a nőkre nézve, akkor pontosan ez a narratíva az!

Ezen a ponton vagyunk kénytelenek kijelenteni azt, hogy Isten teremtési rendjének, a férfi és a nő egymásra találásának nem létezik alternatívája, bármennyire is más irányú trendek érvényesülnek napjainkban a világban, sőt, itt-ott már az egyházban is. Az Úristen a nőt adta a férfi társául, illetve a férfit a nő társául. Ők ketten lesznek egy testté a házasságban. Az úgynevezett „szivárványcsaládok”, a homoszexuális vonzalmú párok együttélése nem házasság, és nem is felel meg a teremtésben megfogalmazott rendnek. Ezeket a formákat a bűn következtében el-

11 Pröhle K. – Reuss A. ford. Luther Márton: *Nagy káté...* (6. jz.), 216.

12 2011. évi CXXI. törvény a családok védelméről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100211.tv> (letöltve: 2021. november 13.).

torzult önmegvalósítási kísérletként lehet csupán értelmezni. Pál azt tartja, hogy a homoszexualitás eleve magában hordozza az eltévelyedés büntetését is, mivel a természetellenes szexuális identitás szenvedélyként uralkodik az azt megélőkön (Róm 1,26–27).

Keresztyén emberekként éppen a testet-lelket megnyomorító bűn súlyát felismerve nem tö-rünk pálcát a homoszexualitásba élők felett. Nem azonosulunk a mózesi törvény által elrendelt kemény szankcióval: „Ha valaki férfival hál úgy, ahogyan asszonnyal szoktak hálni, mivel utálatosságot követtek el mindketten, halállal lakoljanak, vérük rajtuk.” (3Móz 20,13) Az ószövetségi törvény Krisztus után ebben az értelemben már nem érvényes ránk nézve, de korántsem azért, mert valamiféle „felvilágosodás” felülírta volna azt. A törvény ugyanis nem veszítette el a szerepét a maga legsajátosabb értelmében, tudniillik hogy szembesítsen a bűneinkkel, összetörjön és az Isten haragjától való kétségbeesésbe taszítson, munkálva a megtérésünket. Így tehát bár halálbüntetésről természetesen nem beszélünk, továbbra is érvényes a mózesi törvény elvi kijelentése a homoszexuális életformáról: „Férffival ne hálj úgy, ahogy asszonnyal hálnak. Utálatosság¹³ az.” (3Móz 18,22) Amennyiben pedig az egyház feladná ezt az elvi álláspontját, ahogyan azt Észak- és Nyugat-Európa némely – sajnálatos módon gyakorta éppen lutheránus – egyházi közösségeinek esetében aggódba tapasztaljuk, akkor Isten teremtési rendjével kerül szembe. Az Úristen akaratát nem szabad relativizálni!

4. A várva várt happy end

Alapvető írásmagyarázati elv az, hogy nem hagyhatjuk abba egy bibliai történet elemzését anélkül, hogy ne találjunk meg az adott szakasz helyét a Szentírás egészének összefüggéseiben. Most megpróbáljuk elvégezni ezt az utolsó simítást is a teremtéstörténet bennünket érdeklő epizódján.

Az ember társ nélkül magányos, és ez nem jó: ez a kiindulópont. Isten azonban cselekszik: Ádám és Éva egymáshoz illő társként élnek az Édenben. Egészen addig, amíg a bűneset meg nem történik. A bűneset megint magányossá teszi az embert, noha a hozzáillő társ ott marad az életében. Csakhogy ez a magány már nem a megfelelő társnak, hanem Istennek a hiánya. Kerubok és villogó lángpallos zárják le előtte az Istenhez vezető utat (1Móz 3,24). Az ember az Édenből kizárva ismét eljut abba az állapotba, ami nem jó. A folytatásban látjuk a bűn pusztító hatalmát, amely végül gyilkossághoz vezet: Káin megöli Ábelt, mert nem képes megbízni az Úr számára érthetetlen, rejtett döntésében (1Móz 4,1–15). Ezután Ádámnak és Évának új gyermeke születik: Sét. Próbálkozás egy új kezdettel? Sétől azonban az az emberiség ered, amelyet az elhatalmasodó bűn miatt az Úr

13 Az itt olvasható תְּעוּבָה (tó'ebá) szó irtózatot, utálatot jelent, és kapcsolatban áll a תְּעוּבָה (tó'a – tévedés, elpártolás, kár, szerencsétlenség), illetve a תָּעָה (tá'a – eltévedni, bolyongani, inogni) kifejezésekkel. Nem egyszerűen valamilyen illetlenségről van szó tehát, hanem Isten rendjének olyasfajta megcsúfolásáról, amely az azt elkövetőre nézve is káros, és bizonytalanságot, hiábavalóságot eredményez.

kénytelen özönvízzel pusztítani, és amelyről még a szívárvány jelezte szövetség kijelentése után is szomorúan állapítja meg, hogy „gonosz az ember szívének szándéka ifjúságától fogva” (1Móz 8,21). Ádám és Éva bár egymáshoz illő segítőtársak, és az életük ebből a szempontból a helyén van Isten teremtési rendje szerint, mégis csődbe juttatják az emberiséget.

Ezért kiált fel Pál kétségbeesetten: „Én nyomorult ember! Ki szabadít meg ebből a halálra ítélt testből?” (Róm 7,24) A választ pedig úgy adja meg, hogy a folytatásban Krisztusért ad hálát. Azért a Krisztusért, akinek az eljövételét az Úristen már a tiltott fa alatt megígéri a bukott embernek a kígyóra mondott ítélet szavaiban: „Ellenségeskedést támasztok közted és az asszony között, a te utódod és az ő utódja közt: ő a fejedet tapossa, te meg a sarkát mardosod.” (1Móz 3,15) Ez az utód Krisztus, az új Ádám: „ahogyan tehát egynek a vétke lett minden ember számára kárhózzátá, úgy lett egynek az igazsága minden ember számára az élet megigazulásává.” (Róm 5,18) Az Éden kertben élő magányos Ádám számára a csontjából és húsából teremtett asszony jelenti a megoldást. Az Édenből kiűzött ember számára viszont nem a teremtés, hanem a halál, Krisztus halála nyújtja a szabadulást, amelynek felszabadító ereje a keresztségben ér el hozzánk: „A keresztség által ugyanis eltemettünk vele a halálba, hogy amiképpen Krisztus feltámadt a halálból az Atya dicsősége által, úgy mi is új életben járjunk.” (Róm 6,4). A csődöt mondott embernek kell meghalnia, hogy az új ember feltámadjon az Édenben elveszített örök életre. Luther ezt így magyarázza: „Azért ez az egész élet nem más, mint megszakítás nélküli lelki keresztség, egészen a halálig. És aki megkereszteltetett, az halálra ítéltetett, mintha azt mondaná a pap, amikor kereszettel: »Látod, bűnös test vagy, azért megfojtalak téged az Isten nevében, és halálra ítélek az ő nevében, hogy veled együtt minden bűnöd meghaljon és megsemmisüljön.«”¹⁴ Pál így fogalmaz: „Ezért ha valaki Krisztusban van, új teremtés az: a régi elmúlt, és íme: új jött létre.” (2Kor 5,17). Ez az új élet pedig még inkább hangsúlyossá teszi a férfi és a nő társkapcsolatára vonatkozó teremtési rendet: „Ugyanígy, ti asszonyok, engedelmeskedjetek férjetekeknek... [...]

És ugyanígy, ti, férfiak, megértően éljetekek együtt feleségetekkel, mint a gyengébb félel, adjátok meg nekik a tiszteletet mint örökös társatoknak is az élet kegyelmében, hogy a ti imádkozásotok ne ütközzék akadályba.” (1Pt 3,1.7).

Az apostol társörökösökként (συγκληρονόμος [szünkléronomosz]) említi az egymásnak teremtett férfit és nőt, utalva ezzel a mennyei örökségre, amelyet az egymásnak teremtett első emberpár eljátszott a bűneset következtében, és amelyet a második Ádám, Krisztus szerzett vissza. Az ember számára tehát nem a teremtés, hanem az újjáteremtés jelenti a valódi megoldást. Ebben az újjáteremtésben pedig az eredeti teremtés rendje is átértékelődik. Új eget és új földet teremt az Úr, amelynek uralkodója a győztes Bárány, Jézus Krisztus lesz, akinek a menyasszonya az üdvözült hívőket megjelenítő mennyei Jeruzsálem (Jel 21,9–27).

Ezzel fogja elérni a végső célját a teremtés, és akkor majd valóban beáll az az állapot, amelyre végérvényesen azt mondhatjuk: jó.

14 Gáncs A. – Muntag A. ford. Luther Márton: Sermo a keresztség szentségéről. In Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya (szerk.): *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*. Budapest, 2015, Luther Kiadó, 136.

Vita a lélek halhatatlanságáról^{1*}

A két világháború között megélenkült a teológiai élet a Magyarországi Evangélikus Egyházban. Nemzetközi áramlatok hoztak megújulást, új teológiai folyóiratok indultak, megnőtt a lelkészek száma, több lelkész tudományos fokozatot szerzett, bibliai kommentárokat jelentettek meg, liturgiai reform indult, egyre gyakrabban fogalmazták meg a teológiai szempont érvényesülésének az igényét az egyház életében. A korszakban tárgyalt teológiai témák közül különösen kiemelkedik egy, a lélek halhatatlanságának a kérdése. Némi véleményütköztetés más kérdésekben is megfigyelhető, de komoly vita egyedül ebben a kérdésben bontakozott ki. Egszersmind talán egyházunk egész történetében is ez volt a legkomolyabb teológiai vita.

A *Keresztyén Igazság* 1936. februári száma arról adott hírt, hogy olvasói kérdést kaptak a lélek halhatatlanságáról szóló tanításnak az eredetéről. A szerkesztő (feltételezhetően Pröhle Károly főszerkesztő vagy Karner Károly felelős szerkesztő) egyelőre röviden úgy reagált, hogy erről a tanról a Biblia nem tud, hanem a görög filozófiából származik, és a forrás pontos meg-

jelölésével idézte Luther Márton ugyanilyen irányú állásfoglalását.²

A *Keresztyén Igazság* 1936. áprilisi számában egyoldalas áhítatában Urbán Ernő a lélek halhatatlanságának tanát vérszegény hiszékenysé-

nek nevezte, amiről a Biblia nem szól, és szembeállította vele a feltámadást és az örök életet.³

Ugyanebben a számban Pröhle Károly soproni teológiai tanár *Halál, halhatatlanság, húsvéti hit* című írásában hosszan írt a haláltudatról és a halálfélelemlről.⁴ Ezt követően tért rá a lélek halhatatlanságának tanára, azt állítva róla, hogy „tisztára az emberi okoskodás, bölcselkedés szüleménye. [...] Észokokkal egyáltalában nem lehet bebizonyítani.”⁵ Ezután a szellemidézés alaptalan és káros gyakorlatát tárgyalja. Sivár gondolatnak nevezi, hogy a lélek az Istennel való közösségen kívül, önmagában örökké létező lenne, hiszen ez a kárhazatot jelentené. Meggyőződése, hogy a Biblia nem szól a lélek halhatatlanságáról: „A Szentírásban pedig semmi nyomát sem találjuk annak, hogy azzal akarná elvenni a halál rettenetes tényének szívünkbe hasító életét: Emberek, ne féljeteK, csak bízzateK a lélek halhatatlanságában, a halhatatlan léleknek nem történhetik bántódása a halálban, sőt a lélek éppen a halálban szabadul fel s aztán minden

talán egyházunk egész történetében is ez volt a legkomolyabb teológiai vita.

1* A tanulmány – néhány apró változtatással – a szerző doktori (PhD-) értekezésének azonos című fejezete: *Teológiai élet magyarországi evangélikus teológiai folyóiratokban az 1940-es években*. Doktori értekezés (Evangélikus Hittudományi Egyetem). Budapest, 2020, 107–119.

2 Levelesláda. *Keresztyén Igazság*, 1936. 2. sz. hátsó belső borító.

3 Urbán Ernő: Élet, élet, örökélet. *Keresztyén Igazság*, 1936. 4. sz. 77.

4 Pröhle Károly: Halál, halhatatlanság, húsvéti hit. *Keresztyén Igazság*, 1936. 4. sz. 79–83.

5 Pröhle: *Halál...* (3. jz.), 81.

rendben van: ezért nem kell a haláltól félni.”⁶ Ezt követően ír arról, hogy a bűnbeesés óta az egész emberen a bűn és a halál uralkodik, amiből csak a húsvéti hit és evangélium szabadíthat meg Jézus Krisztus által. Írásában nem hivatkozik Platónon és a Biblián kívül más szerzőre.

Az *Evangélikus Életben* 1936 tavaszán, röviddel Pröhle Károly cikkének megjelenése után vita bontakozott ki a kérdésben. Az 1936.

április 19-ei számban névtelen, fiktív levelet közöltek, ami a teremtésről vallott felfogás, az embert az állatvilágtól megkülönböztető jelleg és a halállal szembeni vigasztalás szempontjából elengedhetetlennek tartotta a lélek halhatatlanságának vallását és hirdetését: „negyven évi papi fungálásomat látom halomra dönteni a lélekhatalatlanság örök szép tanának illetlen megtagadásával.”⁷

A következő számban ugyancsak egy névtelen, fiktív levél szerepelt,⁸ ami először is leszögezte, hogy ez nem generációs kérdés: „a fiatalságnak idevonatkozóan nincs egységes állásfoglalása és hogy az eszkatológia nem gyűjtötte egy táborba a fiatal lelkész-generációt úgy, mint azt a szórványkérdésben, a hitoktatás reformjának szükségességében és egybeült látjuk.” Kritizálja Pröhle Károly írását, de csak annyiban, hogy nem tartja elég részletesnek, remélve, hogy a téma alaposabb kifejtést fog kapni. A szerző állítása szerint eddig az eszkatológiát nem tárgyalták kellő dogmatikai rendszerezettséggel, és különösen nem a megváltás felől: „az eszkatológiában is a váltság a centrum és ezért minden olyan teológiai tétel, mely a Krisztusban történt váltságot megkerülve jutott eddig abba, az onnét könyörtelenül kiűzendő.” Így a lélek halhatatlanságának tanát váltságellenes, pogány, filozófiai tannak minősíti. Hosszan idézi Platont, neki tulajdonítja ennek a felfogásnak az elindulását. Meglátása szerint a lélek halhatatlanságának tana háttérbe szorította a sajátosan keresztyén feltámadáshitét, aminek viszont kizárólagos egyeduralmat kell biztosítani: „Vagy azért nem mulok el a halálban, mert van bennem egy halhatatlan rész, vagy azért remélhetek Isten színe előtti életet, mert léssen halottaknak feltámadása, új ég és föld Istennek Krisztusban lett váltság alapján megtörténő csodás teremtő erejéből.”⁹

Két számmal később Morhács Márton, a Budapest-Kerepesi úti egyházközség lelkésze vette védelmébe a lélek halhatatlanságának tanát.¹⁰ Számos bibliai igét sorakoztat fel, amik megítélése szerint egyértelműen ennek az igazságát hirdetik. Nem lát ellentmondást a lélek halhatatlansága és a feltámadás között. Viszont ő is Krisztus felől közelíti meg a kérdést: „A lélek halhatatlansága ugyanúgy, mint feltámadásunk mit sem segít rajtunk, egyedül Istennek a Krisztusban kinyilatkoztatott kegyelme.”¹¹

6 Pröhle: *Halál...* (3. jz.), 82.

7 Lélekhatalatlanság vagy feltámadás? *Evangélikus Élet*, 1936. 16. sz. 122.

8 Lélekhatalatlanság vagy feltámadás? *Evangélikus Élet*, 1936. 17. sz. 130–131.

9 *Lélekhatalatlanság...* (7. jz.), 130.

10 Morhács Márton: A lélek halhatatlansága, feltámadás és a húsvéti hit. *Evangélikus Élet*, 1936. 19. sz. 147–149.

11 Morhács: *A lélek halhatatlansága...* (9. jz.), 149.

Meggyőződése *hogy a Biblia nem szól a lélek halhatatlanságáról*

Néhány számmal később Pröhle Károly válaszolt a három cikkre.¹² A lélek halhatatlanságának védőiről rögtön azt állítja, hogy nem tudnak különbséget tenni a filozófiai okoskodás és az isteni kinyilatkoztatás között, sőt azt akarják, hogy „Krisztusnak s az Ő apostolainak hátat fordítva a lélek halhatatlanságáról szóló filozófiai tanítás nagymestereinek, Platonnak, Leibniznek, vagy pláne Moses Mendelssohnak hajbókoljunk”. Hogy megtalálható-e ez a tan a Bibliában vagy a hitvallási iratokban, arról itt már óvatosabban nyilatkozik: „a léleknek önmagában, mintegy természettől való halhatatlansága sem a Szentírásban, sem egyházunk hitvallási irataiban sehol sem kerül az isteni kinyilatkoztatásra felelő hívő bizonyágtételnek a homlokerébe és sehol sem kap olyan különös önálló hangsúlyt, mint a filozófiai racionalizmus rendszereiben.”¹³ Elismeri az állítás bibliai jelenlétét, de fontosnak tartja a megkülönböztetést az igében ezzel kapcsolatban megjelenő felfogás és a kérdés filozófiai megközelítése között: „mindez egészen és gyökeresen más valami, mint a lélek halhatatlanságáról való racionális filozófiai tanítás”.¹⁴ A lélek önmagában való tulajdonságait a hit engedelmességével és alázatosságával állítja szembe, példaként állítva Luther Márton idegenkedését minden autonóm filozofálással szemben.

A következő szám újabb névtelen levelet közölt.¹⁵ Ennek szerzője már érdemben vitázik Morhács Márton érveivel. Rámutat annak az értelmezésnek a problémás voltára, ha a jézusi példázatok minden elemét ugyanolyan súlyúnak tekintjük, és nem emeljük a többi fölé a példázat központi üzenetét: a gazdag és Lázár példázatával kapcsolatban válik ez éles kérdéssé. Hivatkozik Immanuel Kantra, Ágostonra és Luther Mártonra. Morhács Márton több bibliai kijelentéssel kapcsolatban is arra jutott, hogy annak igazsága feltételezi a lélek halhatatlanságát. Ennek a levélnek a szerzője ezt több ige esetében is cáfolja. Úgy véli, hogy a lélek halhatatlanságának tana az örökkévalóságnak nagyon földhözragadt, téves értelmezésén alapul, és az ember természete számára akarja biztosítani azt, ami egyedül Isten kegyelmi ajándéka.

a lélek halhatatlanságának tana
az örökkévalóságnak nagyon földhözragadt,
téves értelmezésén alapul

A téma fél évvel később, az 1936. november 22-ei számban bukkant föl ismét. N. E. (feltételezhetően Novák Elek nemeskéri lelkész) nem vitacikket írt, hanem a halál teológiájával kapcsolatban minősítette a lélek halhatatlanságának képzetét szertefoszló lidércfénynek, a halál

falán megtörő emberi kísérletnek, összekapcsolva a kopogtató asztalok világával. Hangsúlyozza, hogy a halál teljes halál.¹⁶

Novák Elek az *Evangélikus Élet* 1936. december 20-ai számában is megemlítette a témát, a november 22-ei cikkéhez hasonló érveléssel, szorgalmazva a temetési agenda módosítását.¹⁷

12 Pröhle Károly: „Lélek, halhatatlanság, husvétii hit.” *Evangélikus Élet*, 1936. 22. sz. 170–171.

13 Pröhle: *Lélek...* (11. jz.), 170.

14 Pröhle: *Lélek...* (11. jz.), 171.

15 Lélekhallhatatlanság vagy feltámadás? *Evangélikus Élet*, 1936. 23. sz. 181–182.

16 N[ovák]. E[lek].: A halál teológiája. (Gondolatok halottak vasárnapján.) *Evangélikus Élet*, 1936. 46. sz. 348–349.

17 Novák Elek: Lelkipásztori gondok. *Evangélikus Élet*, 1936. 50. sz. 380.

Az 1937. november 7-ei számban újra előkerült a kérdés. Zulauf Henrik lelkész arról írt, hogy sokféle körben vitatják a témát. Arra hívja fel a teológusokat, hogy egymás között jussanak egységre, és csak ezt követően lépjenek ki a nagy nyilvánosság elé. Azt viszont leszögezi, hogy nézete szerint a Krisztusban hívó nem hal meg soha örökké.¹⁸

A következő számban Pröhle Károly teológiai tanár válaszolt.¹⁹ Örvendetes jelenségnek nevezi, hogy a lélek halhatatlanságának kérdését „világiak” is vitatják, ezt a lelki ébredés egyik jelének tekintette. Egyfajta köztes álláspontot fogalmaz meg: „Mert amint a lélek önmagában való halhatatlanságának pusztán filozófiai alapon való tanítása nem tartozik bele a keresztyén igazság rendszerébe, úgy a lélek halhatatlanságának a tagadása sem találja el a keresztyén igazságot.”²⁰

A soproni hittudományi kar 1938. április 19. és 22. között teológiai konferenciát tartott. A tizenkét előadás közül kettő érintette a lélek halhatatlanságának témáját: Kiss Jenő teológiai tanár *Az eschatologia főirányai a jelenkorban* és Pröhle Károly *Halál, halhatatlanság – feltámadás, örök élet* című előadása.²¹ Az előbbi nem tárgyalta a kérdést, csak utalt Luthernek a lélek alvásáról szóló nézetére.²² Harmati Béla ósagárdi lelkész hozzászólása révén vita bontakozott ki.²³

Büki Jenő mekényesi lelkész írása a témáról 1939-ben két részben jelent meg a *Lelkipásztorban*.²⁴ Értékeli a két oldal álláspontját és a vita kirobbanása óta eltelt éveket: „az egyik tábor a vita hevében a lélek halhatatlanságának hitét lidércfénynek nevezi s a kopogtató asztalok világával hasonlítja össze, a másik pedig ragaszkodva megszokott nézeteihez helytelennek tartja a kérdésnek olyatén való megfogalmazását,

A tizenkét előadás közül kettő érintette a lélek halhatatlanságának témáját

---

mintha a lélek halhatatlanságának tanítása és a feltámadás hite egymást kizáró ellentétet képeznének. Bár ez az utóbbi tábor időközben teljesen elhallgatott, míg az úgy nevezett fiatalok csoportja azóta is meg-megkísérelte felfogásának népszerűsítését, arra, hogy az »öregék« hallgatása sokkal inkább a tanácstalanság, mint a meggyőzetés és a belenyugvás hallgatása volt, kézzel fogható bizonyítékaim vannak.”²⁵ Meglepő, hogy ebben a kérdésben öregek és fiatalok ellentétét látja, hiszen elsősorban annak a Pröhle Károlynak az érveivel vitatkozik, aki 1936-os cikke idején 61 éves, Büki Jenő írásának megjelenésekor pedig 64 éves volt.²⁶ Fejtegetései-

18 Zulauf Henrik: Egy szó a lélek halhatatlanságának kérdéséhez. *Evangelikus Élet*, 1937. 44. sz. 332–333.

19 Pröhle Károly: A lélek halhatatlanságának kérdéséhez. *Evangelikus Élet*, 1937. 45. sz. 342–343.

20 Pröhle: *A lélek...* (18. jz.), 343.

21 Meghívó. *Keresztyén Igazság*, 1938. 4. sz. hátsó külső borító.

22 Kiss Jenő: Az eschatologia főirányai a jelenkorban. *Theologiai Szemle*, 1938. 1–2. sz. 129–140.

23 Harmati Béla: *A lélek halhatatlansága. Biblia-teológiai értekezés a halálutáni életéről. A lélek haláláról szóló tévtan cáfolata.* Ósagárd, 1943, szerző kiadása, 10.

24 Büki Jenő: A lélek halhatatlanságának problémája. *Lelkipásztor*, 1938–1939. 9. sz. 316–321; 10. sz. 348–352.

25 Büki: *A lélek...* (23. jz.), 317.

26 *Magyar Életrajzi Lexikon*, s. v. Pröhle Károly. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/prohle-karoly-775AC/> (letöltve: 2021. november 11.).

ben három német könyvből indul ki: Karl Stange: *Studien zur Theologie Luthers*, Paul Althaus: *Die letzten Dinge*, Walter Künneth: *Unsterblichkeit oder Auferstehung*. Meglátása szerint kizárólag bibliai alapon nem igazolható egyik oldal álláspontja sem. Fontos állítása, hogy nem csupán a lélek halhatatlanságának vallói állnak a Biblián kívüli hatások alatt, hanem az ennek a nézetnek ellenzői is. Úgy véli, Karl Stangét eleve a modern pszichológiának a lélek és test egységéről szóló felfogása juttatta el arra, hogy ezt a nézetet a Bibliában és Luther tanításában felfedezze. Büki Jenő Karl Stangéval szemben Paul Althausnak ad igazat, és egy fajta kompromisszumként a lélek továbbélését vallja: „Szerintünk tehát az örök élet hite mellett önálló jelentősége van a tovább-létezés gondolatának is, anélkül, hogy e kettő egymással ellentétet képezne, vagy egyik a másikat teljes egészében pótolni tudná. Existenciánk tovább fennmaradása még nem az, amit a Biblia örök életnek nevez, de az örökélet fogalmába, meggyőződésem szerint, a Biblia beleérti a tovább élés gondolatát is.”²⁷

Az 1939–40-es munkáévre készített *Belmissziói Munkaprogramban* Vető Lajos a spiritizmus-sal és idealizmussal együtt a lélek halhatatlanságát is olyan gondolatnak nevezte, ami nem segít rajtunk. Kifejtette, hogy az antropológiai dualizmus későbbi filozófiai tan, a lélek halhatatlansága mellett bibliai igékkel érvelni pedig történetietlen.²⁸

Raffay Sándor bányai püspök a *Lelkipásztor* 1940. decemberi számában közölt igehirdetési vázlatban a lélek halhatatlanságának tanát képviselte: „Mert az Isten csak a testet teremtette múlandóságra, a lelket ellenben az örökkévalóságból szakította ki és az örökkévalóságba várja s veszi vissza.”²⁹

Érdekes megfigyelni, hogy 1941 májusában a *Lelkipásztor* (az egyházi éven végighúzódó, vasárnap délutáni kátéprédikációs vázlatok között) az *Apostoli hitvallás* harmadik hitágazata két utolsó tagmondatának magyarázataként két olyan vázlatot közölt, amik ellentétes álláspontot foglaltak el ebben a kérdésben. Halász Béla kapolcsi lelkész egyértelműen leszögezi: „Nem valami homályos, vagy misztikus »lélek halhatatlanságában« hiszünk”;³⁰ Solymár János nyíregyházi lelkész viszont Morhács Mártonhoz hasonlóan a teremtettségéből vezeti le a lélek halhatatlanságának tanát: „Bennünket, Isten saját képmására teremtett és azzal különböztetett meg a többi teremtményeitől, hogy a saját lelkét lehelte belénk, amely lélek az Úr Jézussal és a Szentlélekkel egyesülve képes bennünket e földi életünk után az örökéletbe átvinni, az Isten országának örökös polgáraivá tenni.”³¹

27 Büki: *A lélek...* (23. jz.), 351.

28 Vető Lajos: Testnek feltámadását és az örökéletet. Ámen. In *A Magyarországi Evangélikus Egyetemes Egyház Belmissziói Munkaprogramja az 1939–40. évre*. 2. évf. Győr, 1939, Magyarországi Evangélikus Egyházgye-tem, 83–88, különösen is 84–85.

29 Raffay Sándor: Ami a hívőt eltölti... Az esztendő utolsó napjára. *Lelkipásztor*, 1940–1941. 1. sz. 49.

30 Halász Béla: Meghalt a halál! *Lelkipásztor*, 1940–1941. 6. sz. 309.

31 Solymár János: „Hiszem az örök életet.” *Lelkipásztor*, 1940–1941. 6. sz. 313.

Harmati Béla 1943 márciusában *A lélek halhatatlansága. Biblia-teológiai értekezés a halálutáni életről. A lélek haláláról szóló tévtan cáfolata* címen százoldalas könyvet jelentetett meg.³² Bevezetésként arról ír, hogy elsősorban fiatal segédlelkészek képviselik a lélek halhatatlanságának tanát, és észrevétlenül akarják átformálni az evangélikus egyház tanítását. Ezen túl az adventista felekezethez köti még ezt az új vélekedést. Felidézi a vita történetét, utal az 1936-ban és 1937-ben a *Keresztyén Igazságban* és az *Evangélikus Életben* megjelent cikkekre. Az 1938. áprilisi soproni teológiai konferenciát úgy értékeli, hogy ott ő igen határozottan képviselte az ortodox evangélikus tant. Meglátása szerint többen azt várták, hogy a konferencia egyensúlyi helyzetet teremtsen, de később azt tapasztalták, hogy ez az elintézés nem hozott megnyugvást. „A lélek haláláról szóló tévtan, sajnos, tovább pusztított és ma is tovább pusztít egyházunkban.”³³ Hivatkozik arra, hogy a Belmissziói Munkaprogram 1939–40-es évfolyamában is megjelent az általa kifogásolt nézet. Könyvének célját így jelöli meg: „ébredező magyar evangélikus Sionunkat egy tévtan elharapódzásától, egy veszedelmes tévelygéstől megóvjam.”³⁴ A Bibliában antropológiai dualizmust lát: „Az emberben az Istentől származó lélek (rúach) az éltető elem.”³⁵ Huszonöt oldalon több tucat ószövetségi és újszövetségi ígére tér ki, sokszor Luther vagy más tekintélyes német teológus értelmezését idézve, és igazoltnak látva azt, hogy a Biblia egyértelműen a lélek halhatatlanságát hirdeti. Ezt követően az evangélikus hitvallási iratok, Luther Márton, Philipp Melancthon, Johann Albrecht Bengel, Szikszay György, Charles Spurgeon, Benjamin Franklin, August Neander, Christoph Ernst Luthardt, Masznyik Endre, Karl von Gerok, Ludwig Harms, Szűcs Ernő és Raffay Sándor idézeteiről mutatja ki, hogy a lélek halhatatlanságát támogatják. Majd hosszan idéz magyar, német és szlovák énekszövegeket, amik meglátása szerint szintén őt igazolják. A bibliai kijelentés támogatóiként idézi ókori népeknek, ókori és újkori filozófusoknak a lélek halhatatlanságával rokonítható tanítását. A tudományról azt állítja, hogy egy materialista kitérő után visszatért Isten és a lélek létének feltételezéséhez. Meglátásom szerint ebben a fejezetben találhatóak a könyv leginkább vitatható állításai: „Ma a biológia erősen vallja, hogy *nincs evolutio*[. . .]

Olyan korban élünk, amidőn az exakt tudomány a vallás nagy, ősi, kipróbált igazságaihoz kanyarodott vissza. [. . .]

A modern fiziológia tehát eljutott ahhoz a végső konklúzióhoz, hogy [. . . a] lélek valami egészen más valóság, mint a test. Fölötte áll annak, uralja azt.”³⁶ Ezután a kitérő után jut el a vitapartnereivel szembeni legsúlyosabb vád kimondásához: „*A lélek továbbélésének tagadása mögött a lélek existenciájának valószínű tagadása rejtőzik.*”³⁷ A lélek halhatatlanságának tagadása – Harmati véleménye szerint – az amerikai adventista és a millenista (Charles Taze Russell

32 Harmati: *A lélek halhatatlansága*... (22. jz.).

33 Harmati: *A lélek halhatatlansága*... (22. jz.), 10.

34 Harmati: *A lélek halhatatlansága*... (22. jz.), 11.

35 Harmati: *A lélek halhatatlansága*... (22. jz.), 13.

36 Harmati: *A lélek halhatatlansága*... (22. jz.), 76–78.

37 Harmati: *A lélek halhatatlansága*... (22. jz.), 78.

követői) mozgalomhoz köthető, Karl Barth és Karl Stange teológiájában ezeknek a hatását véli felfedezni, utóbbi esetében az emberi dicsvágyat is lehetséges okként veszi számba a lélek halhatatlansága megkérdőjelezésének hátterében. A spiritizmus bizonyosságát – bár természetes szövetségese lehetne a keresztyénségnek – elutasítja. Az összegzésben két fontos állásfoglalást tesz. Az egyikben a lélek halhatatlanságának és a feltámadásnak a szembeállítását helyteleníti: „Lélekhallhatatlanság és testi feltámadás nincsenek ellentétben egymással, mint azt némelyek tévesen gondolják, nem gyengítik, ellenkezőleg, erősítik és kiegészítik egymást. Keresztyén hitünk mind a kettőt egyforma hangsúllyal vallja és hirdeti. *Helytelen, ha a feltámadás mellett kardoskodunk a lélek halhatatlansága nélkül, ugyancsak féligazság az is, ha a lélek halhatatlanságáról beszélünk a test feltámadása nélkül. A kettőt együtt kell hirdetni!*”³⁸ A másikban pedig leszögezi, hogy nem a lélek halhatatlansága a tárgya a keresztyén reménynek: „A lélek halhatatlanságának ténye magában véve még nem jelent üdvösséget. [...] Éppen azért reménységünket nem lelkünk halhatatlan voltára, hanem a Jézus Krisztus halálára és feltámadására építjük”.³⁹ Harmati Béla zárószóiban fontosnak tartja kijelenteni, hogy nem ellensége a Karl Barth és Eduard Thurneysen által képviselt új teológiának, hanem meg akarja óvni a tévtanoktól a lassan kibontakozó magyar protestáns ébredést.

Karner Károly tollából 1943 májusában a *Keresztyén Igazság* és a *Lelkipásztor* hasábjain is megjelent egy-egy írás a témában, a kettőt együtt nem sokkal később bővített különnyomatként adta ki a *Harangszó* nyomdája *Halhatatlanság vagy feltámadás?* címen.⁴⁰

A *Halhatatlanság vagy feltámadás?* címmel megjelent különnyomat elején Pröhle Károly vi-taindító cikkéhez hasonlóan a halálról elmélkedik, majd áttér arra, hogy a halál hatása már

az öregkorban megkezdődik, elsorvadnak szervek, tompulnak érzékek. És ettől a szellem, a lélek sem menekül meg, hiszen szellemi képességeink is romlanak. „Isten a halálban *egész* egzisztenciánkat zúzza szét. Nincs semmink, nincs

olyan »isteni« részünk, mely elkerülhetné a halált, megmenekülhetne az ítéletből, mellyel Isten sújt bennünket. Teljességgel por-hamu-emberek vagyunk. [...] A halál *totális* ítélet az *egész* ember fölött.”⁴¹ A lélek halhatatlanságának képzetét az emberi szellem alkotásának nevezi. Ezt követően a feltámadás jelentőségéről értekezik, nem érintve a vita eddigi menetét. Hivatkozik Marcus Tullius Cicero, Quintus Horatius Flaccus, Immanuel Kant és Luther Márton írásaira.

38 Harmati: *A lélek halhatatlansága...* (22. jz.), 92.

39 Harmati: *A lélek halhatatlansága...* (22. jz.), 93.

40 Karner Károly: Halál, halhatatlanság, feltámadás. *Keresztyén Igazság*, 1943. 5. sz. 98–102; „A lélek halhatatlansága.” *Lelkipásztor*, 1942–1943. 6. sz. 242–253; *Halhatatlanság vagy feltámadás?* Bővített különnyomat a *Lelkipásztor* és a *Keresztyén Igazság* 1943. májusi számából. Győr, 1943, Baross Nyomda, Uzsaly és Koncz (Harangszó Nyomdája), 3–9.

41 Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás...* (39. jz.), 4.

A *lélek halhatatlansága* című cikkének elején így foglalja össze Harmati Béla vádját: „több fiatal segédlelkész, aki »most került ki a teológiáról« és »alaposan teleszívta magát újfajta teológiai tudománnyal«, ellentétbe kerül »napjaink evangélikus lelkipásztorával«, mert »azt hirdeti, hogy a halálban a test és lélek meghal, a léleknek nincs a halál után folytatólagos élete.«⁴² Hangsúlyozza, hogy a megjelent könyv a lélek halhatatlanságának tagadását a Szentírással és a reformátori iratokkal ellenkező eretnekségnek tekintette. Karner Károly szerint Harmati Béla 1943-as könyvében kísérletet sem tett arra, hogy „kifejtse: mi is az a tévtan, amely ellen hadakozik.”⁴³ Azonos értelemben használta „a lélek halhatatlansága”, „a lélek postexisztenciája”, a „halál utáni élet” kifejezéseket. Azonosította a lélek halhatatlanságának tagadását a lélek halálának állításával, sőt feltételezte, hogy ezzel egyáltalán a lélek létezését tagadják. Karner Károly ezután ismerteti Platónnak a lélek halhatatlanságáról szóló tanítását a *Phaidón* című dialógus alapján, és összefoglalja Arisztotelész felfogását is. Részletes filozófiatörténeti ismertetést közöl az ókortól egészen Immanuel Kantig és Ludwig Feuerbachig, elemezve a lélek szerepét a különböző filozófiai rendszerekben. Kitér a spiritizmusra is, amiről megállapítja, hogy a lélek halhatatlanságának igazolása szempontjából használhatatlan. Leszögezi: „a lélek halhatatlanságának a tétele tudományosan sem nem igazolható, sem meg nem cáfolható.”⁴⁴ Meglátása szerint a lélek halhatatlanságának a képzele hozzásimult vagy azonosult az örök élet bibliai reménységével, ez a helyzet viszont megváltozott: „Ha ma az emberek és részben a közgondolkodás ragaszkodik a lélek halhatatlansága, vagy még inkább a halhatatlanság általános képzetéhez, akkor a halhatatlanságnak nem a régi egyházas, hanem ez a modern vallástalan és erkölcsi tartalmától megfosztott gondolata lebeg a szeme előtt [; ...] ha ma egyesek e fogalmakat emlegetik, akkor velük ember-voltunknak egy önmagában meglevő adottságát, Istentől függetlenített emberi

„a lélek halhatatlanságának a tétele tudományosan sem nem igazolható, sem meg nem cáfolható.”

»méltóságunkat« jelölik meg, de nem értik rajtuk már azt, amit még pl. a régi protestáns egyházi tanítók is kifejeztek velük, t. i. azt a világi gondolkodásból származó formát, melybe keresztyén tartalmat töltöttek. Ma csak a forma maradt meg úgy, ahogy s ez is egyre inkább alkalmatlanná válik arra, hogy megpróbáljuk keresztyén hitünk tartalmaival megtölteni.”⁴⁵ Karner Károly szerint a Bibliában csak két helyen található konkrét utalás a halhatatlanságra, de egyik sem érthető úgy, hogy az ember egy része lenne halhatatlan. Luthert idézi, miszerint hústest (*Fleisch*) az egész ember testestül-lelkestül, az egész ember rászorul arra, hogy Isten újjáteremtse. Ezzel szemben a lélek halhatatlanságának képzele szerinte azt jelenti, hogy a léleknek megújulásra, újjáteremtésre nincs sem szüksége, sem módja, azaz Isten feleslegessé válik. A lelki vagy szellemi halál Bibliában található fogalmát nem képies vagy átvitt, hanem nagyon is konkrét

42 Karner: „A lélek halhatatlansága.”... (39. jz.), 242.

43 Karner: „A lélek halhatatlansága.”... (39. jz.), 243.

44 Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás*... (39. jz.), 17.

45 Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás*... (39. jz.), 17–18.

értelműnek tekinti. Kulcsfontosságú az a megállapítása, hogy „az Újszövetségben a »psyche« nem jelöl meg olyan szubsztanciális létezőt, melynek önmagában, függetlenül a testtől volna élete.”⁴⁶ Vitapartnerének nézetét így foglalja össze: „Harmati egyszerűen összekeveri a halál utáni életnek a gondolatát a lélek halhatatlanságának a képzetével, holott a kettő két különböző dolog.”⁴⁷ Karner Károly szerint megérett a teológia arra, hogy pontosabb ítéletet alkosson ebben a kérdésben: „Ma élesebb a fülünk annak a meghallására, amivel a görög gondolkodásból származó fogalmak elhomályosították az evangélium eredeti üzenetét.”⁴⁸ Ezzel a múltbeli elhajlással összeköti a kortárs ember illúzióját is, amivel biztosítani akarja önmagát Istennel szemben. „Ilyen emberi biztosítékká lesz számára a halhatatlanság gondolata is. Mi nem bátoríthatjuk az embert ebben a bizakodásában. Ellenkezőleg, le kell rombolnunk minden az ember által önmaga számára épített biztosítékot, hogy annál hatalmasabb legyen Isten csodája, a Krisztus halálában és megváltásában szerzett váltság.”⁴⁹ Érdekes végkövetkeztetésre jut az egykor egyházas felfogás átszíneződésével kapcsolatban: „Ha a »lélek halhatatlanságá«-nak és a »halhatatlanság«-nak régi egyházasan átforgatott gondolatvilága volna eleven nemcsak a hagyományos fogalmakhoz és kifejezésekhez ragaszkodó lelkészekben, hanem a mai emberben és még inkább a mai közgondolkodásban, akkor is meg kellene állapítanunk és fel kellene ismernünk, hogy eredete és tulajdonképeni tartalma szerint e fogalmak mást fejeznek ki, mint a bibliai hit. De akkor el lehetne fogadni őket mint a keresztyén hit és hagyományos gondolkodás által átforgatott és a keresztyén gondolkodásba beleillesztett fogalmakat. Ma azonban úgy van, hogy végső elemzésben a »lélek halhatatlanságá«-ban való bizakodás és a feltámadás reménysége két gyökeresen különböző gondolkodásmódnak, vallásos magatartásnak és hitnek a megnyilatkozásává lesz.”⁵⁰ Ezt követően Harmati Bélának önmagáról tett szerénykedő megjegyzését – hogy ti. „képzetlen és gyarló” – az írója ellen fordítja.⁵¹ Súlyosabbnak tekinti viszont azt, hogy őket tévtanokkal és eretnkséggel vádolta meg. Meggyőződése szerint felforgatja és veszélyezteti az egyház belső életét és jó rendjét, ha lelkészek ezzel vádolják egymást, hiszen a tanítás tisztasága feletti örökös az egyházi hatóságok joga és kötelessége, „egyébként azonban nincs jogunk egymást eretnekeknek nyilvánítani.”⁵² Végül azt ajánlja, hogy az igehirdetésben és a temetési szertartásban egyaránt kerüljék a lélek halhatatlanságának képzetét, viszont a lélek haláláról beszélve se keltsenek félreértéseket, hanem az ítéletről és a feltámadásról tanúskodjanak. Ez az értekezés a korszak egyik teológiai csúcspontjának tekinthető, mivel alaposan számba veszi az ellenérveket, széleskörűen és kritikusan hivatkozik a filozófia- és teológiatörténet nagyjaira valamint a

46 Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás...* (39. jz.), 23.

47 Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás...* (39. jz.), 25.

48 Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás...* (39. jz.), 29.

49 Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás...* (39. jz.), 30.

50 Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás...* (39. jz.), 30–31.

51 Harmati: *A lélek halhatatlansága...* (22. jz.), 11; Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás...* (39. jz.), 31.

52 Karner: *Halhatatlanság vagy feltámadás...* (39. jz.), 31.

kortárs teológusokra egyaránt. Idézi Rudolf Eisler, Ágoston, Nüsszai Gergely, Aquinói Tamás, az 5. lateráni zsinat, Luther Márton, Philipp Melanchthon, René Descartes, Baruch Spinoza, Immanuel Kant, Ludwig Feuerbach, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Walther Eichrodt, Ludwig Köhler, Paul Feine, Rudolf Bultmann, Hermann Cremer, Julius Kögel, Karl Groos, Walter Künneth, Ralf Luther, Adolf Schlatter, Julius Köstlin és a *Formula Concordiae* tanait.

A *Lelkipásztor* következő számában Raffay Sándor bányai püspök válaszolt.⁵³ Karner Károlyt és Harmati Bélát is elmarasztalja amiatt, hogy személyeskedtek a vitában. Bírálja Karner Károlyt amiatt, hogy nem foglal állást világosan, nem fejt ki eléggé a saját nézeteit, és nem elég konkrétan száll vitába Harmati Béla állításaival. Raffay Sándor szerint ha filozófiai eredetű is a lélek halhatatlanságának képzete, az olyan korán és ellentmondás nélkül kapcsolódott össze a Biblia tanításával, hogy nem is lehet már tőle elválasztani. A legmesszebb ezzel az állításával megy: „az ember lelke az Isten mivoltának egy része és így nem olyan alkotás, mint a teremtett világ, hanem külön adomány, [. . . a] lélek tehát az Isten legbensőbb lényegének emberiesült része.”⁵⁴ Ezt követően viszont inkább amellet érvel, hogy az eszkatológiai kérdésekre jórészt ismeretlenek a válaszok, nem érdemes boncolgatni ezeket a témákat. Ehhez hasonló hangot ütött meg 1944-ben megjelent, *Ötven év távlatából* című írásában is, amikor a halhatatlanság témájának felvetését szükségtelen, megosztó lépésnek bélyegezte, és kitarzott a lélek halhatatlanságának tana mellett: „ezzel foglalkozni merőben fölösleges, mert ennek titkát az Isten még nem tárta fel semmiféle hívőnek vagy hitetlennek, ellenben bizonyos, hogy az evangéliumi hitnek nélkülözhetetlen alaptényezője.”⁵⁵

Nagy Gyula írása a témában két részben jelent meg a *Lelkipásztor* 1944-es évfolyamában.⁵⁶ Elsősorban a lélek fogalmát vizsgálja az ókori görög filozófiában, megkülönböztetve azt a lélek individuális felfogásától: „a görög gondolkodás a maga következetes formáiban nem ismeri a lélek individuális továbbélését a halál után, ellenben vallja az emberi szellem, illetve a szellemi létező

---

a lélek haláláról beszélve se keltsenek félreértéseket, hanem az ítéletről és a feltámadásról tanúskodjanak

---

Karner Károlyt és Harmati Bélát is elmarasztalja

---

53 Raffay Sándor: A lélek halhatatlansága. *Lelkipásztor*, 1942–1943. 7. sz. 290–293.

54 Raffay: *A lélek halhatatlansága*... (52. jz.), 291.

55 Raffay Sándor: *Ötven év távlatából. D. Raffay Sándor püspöknek, a Magyarországi Evangélikus Lelkészek Egyesülete elnökének visszaemlékezései*. Kézirat gyanánt. Budapest, 1944, Magyarországi Evangélikus Lelkészek Egyesülete, 20.

56 Nagy Gyula: A lélek halhatatlanságának problémája a görög gondolkodásban. *Lelkipásztor*, 1944. 1. sz. 2–7; 2. sz. 50–54.

*univerzális halhatatlanságát.*⁵⁷ Hangsúlyozza, hogy a reformáció a test és lélek szembeállítása helyett a teljes ember, az akarat bűnösségét tanítja, „az egyetemes emberi szellem halhatatlansága helyén pedig a keresztyén személyiség, test és lélek, megújulását és feltámadását.”⁵⁸

Harmati Béla 1944-ben újabb 76 oldalas írást adott ki saját kiadásában *A lélek halhatatlanságának védelme. A Szentírás tanítása a lélekről* címen.⁵⁹ A bevezetőben arról ír, hogy korábbi értekezésének és ennek a közlését is elutasította a *Lelkipásztor* szerkesztősége, ezért kénytelen

szervezői kiadásként, külön megjelentetni tanulmányait. Állítása szerint az evangélikus egyház beteg, szükség van a gyógyításra. Véleménye szerint többen vannak a lelkesi karban azok, akik vallják és védik a lélek halhatatlanságának tanát, mint ahányan támadják. Visszautasítja a

a reformáció a test és lélek szembeállítása helyett a teljes ember, az akarat bűnösségét tanítja

---

szerepetlenség, a szenvedély, az önkényes vitakezdés és a *furor theologiae* vádját. Kijelenti, hogy nem lehetséges áthidaló álláspont. Azt, hogy előző művében gúnyos hangnemet használt volna, nem vitatja, sőt jogosnak tartja ebben a helyzetben. Vádja szerint Karner Károly 1943-as írásában tagadja, hogy az embernek önálló lelke volna. Elítélően nyilatkozik a német teológia jelenéről, különösen Karl Stangét támadja. Két okot nevez meg a lélek halhatatlansága tagadásának hátterében, egyrészt a szkepszist, miszerint ellenfelei nem hisznek a lélekben annak láthatatlansága miatt, másrészt világnézeti okot, a spiritualisztikus és a materialisztikus szemléletnek az emberi gondolkodás történetén végigvezethető küzdelmét, az utóbbi követőinek látva ellenfeleit. A halál bibliai fogalmának négy jelentését különbözteti meg: fizikai halál, örök halál, morális halál és az óember halála; a negyedikkel nem foglalkozik részletesen. Egyértelműen a dualisztikus antropológia mellett kötelezi el magát. Meggyőződése szerint a lélek halhatatlansága azt jelenti, hogy hívők és hitetlenek lelke egyaránt túléli a fizikai halált, tehát tovább létezik. Aki Istentől elszakadt, és bűnben él, azaz a morális halál állapotában van, annak a lelke nem pusztult el, csak alszik, tetszhalott, csak képies értelemben értendő ebben az esetben a halál. Az örök halál csak a hitetleneket éri: „Nem biológiai értelemben vett elmulásról vagy megsemmisülésről van itt szó, hanem Istentől való eltaszítatásról és gyöttelemről.”⁶⁰ A lélek kétféle sorsát mutatja be: „I. A hívő lelket a morális halál nem érinti. Túléli a fizikai halált és mindjárt az üdv helyére jut. [...] A kárhozat halála vagy második halál a hívő lelket egyáltalán nem érinti. II. A hitetlen lelket mind a három halál érinti, helyesebben mind a három halálon keresztül kell mennie, de egyik halál sem jelenti existenciális megsemmisülését. A morális halál

Egyértelműen a dualisztikus antropológia mellett kötelezi el magát

---

57 Nagy: *A lélek halhatatlanságának problémája...* (55. jz.), 53.

58 Nagy: *A lélek halhatatlanságának problémája...* (55. jz.), 54.

59 Harmati Béla: *A lélek halhatatlanságának védelme. A Szentírás tanítása a lélekről.* Ósagárd, 1944, szerzői kiadás.

60 Harmati: *A lélek halhatatlanságának védelme...* (58. jz.), 28–29.

(mely itt a földön éri), azt jelenti, hogy a lélek Istentől eltávolodott és bűnben a sátán uralma alatt tengődik. De létezik. A fizikai halált a hitetlen lélek túléli, de mindjárt a gyötrelmek helyére jut, ahol (mintegy előzetes letartóztatásban) várja a feltámadást és ítéletet. A feltámadás napján a hitetlen lélek is egyesül testével, végítéletre áll és meghallja a lesújtó ítéletet [...] Ez az »örök tűz«, »örök gyötrelmek« vagy »örök kárhozat«, amely azonban nem megsemmisülést jelent, hanem továbblétezést, persze nem dicsőséges állapotban, hanem gyalázat és nyomorúság állapotában való továbblétezést, sőt »örökkélétezést«.¹ Teljes mértékben biblikusnak nevezi a lélek halhatatlanságának képzetét, viszont leszögezi, hogy az nem azonos az üdvösséggel. Azzal vádolja meg a másik tábor, hogy túl nagyra értékeli a testet a lélek rovására. Ragaszkodik ahhoz az állításhoz, hogy a lélek önálló szubsztancia. Meggyőződése szerint számos igevers bizonyítja igazát, míg Karner Károly ezeket nem cáfolta meg, és érvelését nem alapozta eléggé a Szentírásra. Egyértelművé teszi, miben látja a vita megoldásának lehetőségét: „arra kérem Karner professzort: Vegye revízió alá nézeteit! A kibontakozásnak ez az egyetlen útja.”² Ellenfeleit a lélek önálló létezésének tagadásával vádolja, azt viszont sajnálkozva elismeri, hogy az utóbbi időben háttérbe szorult a test feltámadásának hirdetése. A könyv utóhangjában fölveti, hogy szükség lenne egy speciálisan magyar hitvallási iratra, ami választ ad a teológiai kérdésekre. A *Heidelbergi kátéhoz* hasonlóan képzelné el. Hivatkozik Karner Károly, Raffay Sándor, Karl Stange, Dezséry László, David Strauss, Thomas Hobbes, Paul Henri Thiry d’Holbach, Julien Offray de La Mettrie, Ludwig Feuerbach, Karl Vogt, Ludwig Büchner, Ernst Haeskel, Friedrich Nietzsche, Herbert Spencer, Hermann Cremer, Charles Russel, Novatianus, Adolf Harnack, Ágoston, Püthagorasz, Szókratész, Platón, Lucius Annaeus Seneca, Robert Lee, Masznyik Endre gondolataira és az *Apológiára*, az ágostai hitvallás védőiratára.

Nyolc éven át, változó intenzitással folyt a vita négy periodikában, három külön kötetben 13 szerző között. A vitát gyakorlatilag elindító Pröhle Károly hamarosan érezhetően óvatosabbá vált, közvetítő álláspontra törekedett. A lélek halhatatlanságának tanát a legerősebben Karner Károly és Nagy Gyula támadta, a védők között Harmati Béla egyértelműen kiemelkedő szerepe mellett Morhács Márton, Büki Jenő és Raffay Sándor megszólalása is jelentős volt. Mind a két oldalra jellemző, hogy a racionalizmust kárhóztatva a Bibliához, Luther Mártonhoz és a hitvallási iratokhoz akar visszatérni, kölcsönösen vádolják egymást liberalizmussal. Meglepő Karner Károly érvelése, amikor új felismerésnek meri nevezni az általa támogatandónak tartott nézetet. Minden bizonnyal a fiatalabb és aktívabb teológiai munkát szorgalmazó lelkészek körében többen támadták a lélek halhatatlanságának nézetét, mégsem nevezhető teljes mértékben generációs kérdésnek a probléma. Érdekes módon a barthi teológiával vagy ébredési mozgalommal kapcsolatos törésvonalak sem esnek egybe az ezen kérdéssel kapcsolatos megosztottsággal. A

---

sajnálkozva elismeri,
*hogy az utóbbi időben háttérbe szorult
a test feltámadásának hirdetése*

---

1 Harmati: *A lélek halhatatlanságának védelme...* (58. jz.), 69.

2 Harmati: *A lélek halhatatlanságának védelme...* (58. jz.), 69.

sok más témában aktív győri kötődésű lelkészek (Túróczy Zoltán, Szabó József, Veöreös Imre, Groó Gyula) nem vettek részt a vitában, de a *Lelkipásztor* és a *Keresztény Igazság* érezhetően jobban támogatta Karner Károlyt, mint Harmati Bélát. A legaktívabbak jellemzően doktori fokozattal rendelkeztek, a legfőbb kivétel Harmati Béla. A személyeskedés Harmati Béla és Karner Károly írásaiban is megjelenik. A vita tényét a lélek halhatatlanságának védelmezői az eretnekiség előretöréseként értelmezték, a nézet támadói viszont a teológiai ébredés örvendetes jelének tartották. Miután a kérdés megosztóvá vált, alaposabban tárgyalták, mint bármelyik másik teológiai témát a korszakban. A vita során rendkívüli mennyiségű filozófiai, vallástörténeti, ókori teológiai, reformátori és német teológiai hivatkozást halmoztak fel, angolszász, skandináv vagy finn szerzőket viszont ebben a kérdésben alig idéztek. Szintén különleges jelenség, hogy időnként nemcsak bibliai szakaszok felmutatása, hanem írásmagyarázati elvek ütköztetése is a vita részévé vált. Időnként különböző eszmetörténeti narratívákba ágyazták a kérdést, szemmel látható célzatossággal. A vita intenzitásához és a részkérdések konkrétságához képest a szerzők

Miután a kérdés megosztóvá vált, alaposabban tárgyalták, mint bármelyik másik teológiai témát a korszakban

---

alig törekedtek kizárólagos rendszerezettséggű előadásra, és viszonylag ritkán cáfolták egymás érveit, de még így is sokkal többet reagáltak egymás írásaira, mint a korszak többi témájában. Az alapos tárgyalás ellenére a vita nem tekinthető lezártnak, félbemaradását részben a világháború fokozódása magyarázhatja.

Megjelent *Isó Gergely* történész gondozásában **Ordass Lajos Naplójának** 1948-ban és 1956–57-ben írt része. Megrendelhető lapunk kiadójánál, ifj. Zászkaliczky Pálnál (1171 Budapest, Lenkeház u. 7., pal.zaszkaliczky@t-online.hu), megvásárolható a Huszár Gál Könyvesboltban (Bp., Deák tér 4.) és a Luther Kiadóban (Bp., Üllői út 24.). Szeretettel ajánljuk karácsonyi ajándéknak is ezt a történelmet szubjektív szemszögből bemutató, rendkívül izgalmas kötetet.

A reformáció írott alapjai. A Schmalkaldeni cikkek*

Ötven évvel ezelőtt, 1971. november 22-én hunyt el Túróczy Zoltán püspök, a közelmúlt egyháztörténetének kiemelkedő alakja. Gazdag lelki és szellemi hagyatékából adunk most közre egy előadást, melyet reformáció ünnepének előestéjén mondott el. Előadása ma is aktuális, gyarapítja ismereteinket, ébreszti és mélyíti hitünket, és hitvallásra készítet. Vagyis olyan előadás, amelyre egyházunk népének ma is szüksége van.

Folyóiratunk ezzel az előadással emlékezik Túróczy Zoltánra. Az előadás utánközlése a Túróczy-hagyaték Alapítvány Kuratóriumának engedélyével történik. Eredeti megjelenési helye: Cserháti Péter et al. (szerk): Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971). 2. köt. Igehirdetések és visszaemlékezések. Budapest, 2002, MEVISZ, 1010–1016. Az alábbiakban nem közöljük az előadás előtt és után elhangzott imádságot.

A szerkesztő

[...]

Reformáció hetében estéről estére e téma körül gyülekezünk össze: a reformáció írott alapjai. Ezen az esté[n] elővesszük a Schmalkaldeni cikkeket, melyek hitvallási irataink közé tartoznak. Négy kérdés merül fel ezekkel kapcsolatban:

1. Mi a hitvallási irat?
2. Hogyan jöttek létre a Schmalkaldeni cikkek?
3. Mi a tartalma és tanítása?
4. Mi a Schmalkaldeni cikkek mai üzenete?

Az első teológiai kérdés, tehát tisztáznunk kell, ha úgy akarjuk kezünkbe venni, mint hitvallási iratot. A másik történeti kérdés. Nem lehet kiemelni ezt a könyvet abból a környezetből, amelyben született, különben nem ért[ü]nk, nem méltányoljuk helyesen. – A harmadik kérdés tankérdés. Aki ez elől zárja el magát, a könyv lényege elől zárja el magát. Ez hitvallás. – Végül nem lehet erről az egész kérdésről úgy beszélni, hogy kihagyjuk belőle a mindennapi életet, mert akkor az egész nem más, mint történeti stúdium, amely íróasztalra való, de nincs köze a mindennapi élethez. Mindegyik olyan kérdés, hogy hosszú időt venne igénybe a kérdés feltárása, ezért csak futtában foglalkozhatunk vele.

Az első kérdés: Mi a hitvallási irat?

Olyan irat, amelyben egy egyház megvallja hitét. Elmondja benne hivatalosan, mi az, amit hisz, és azt is, mi az, amit nem hisz. A hitvallás az egyház hivatalos tanítása pozitív és negatív oldalról bemutatva. Természetesen felmerül bennünk az a kérdés: Minek nekünk hitvallási irat, mikor van Bibliánk, amely hitünk egyetlen

Minek nekünk hitvallási irat, mikor van Bibliánk,

* Elhangzott Győrött 1958. október 30-án.

fundamentuma, amelyben minden benne van, amit hiszünk, amelyből nekünk sem elhagyni, sem amihez hozzátenni nem lehet? Minek akkor még a Biblia mellé hitvallási irat?

A Biblia nem rendszeres tankönyv, nem úgy foglalkozik a hitigazságokkal, hogy tanrendszerré építi fel a különböző hitigazságokat, hogy előveszi Istenről, az emberről, a bűnről, az üdvösségről, a váltságról, mindazokról a kérdésekről, amelyek a hívő embert érdeklik, a kérdéseket, s azután logikus egymásutánban mondja rá a feleletet. A Biblia az élet felmerülő kérdéseire Isten hozzászólása, Isten pedig úgy szól hozzá az élet kérdéseire, ahogyan az életben felvetődnek. E kérdések felvetődése az életben egyáltalában nem logikus. Ezért szükséges az, hogy

a Biblia által a kijelentésben velünk közölt isteni igazságok rendszerbe szedessenek. Ezt végzi a hitvallási irat.

A Biblia az élet felmerülő kérdéseire Isten hozzászólása,

A másik ok, amiért szükségünk van a Biblia mellett még hitvallási iratokra, hogy a Bibliában

nem merül fel minden kérdés, amely az életben előkerülhet. Igaz, azt szoktuk mondani, nincs semmi új a nap alatt, de a régi kérdések új formában, új megfogalmazásban, új következményekkel jelenhetnek meg, és azok új feleletet várnak. A Bibliában pedig nincs benne minden kérdés. Hogy csak pár nagyon egyszerű példát hozzak fel rá. A Biblia korában nem merült fel a háborúnak mint tömeggyilkosságnak kérdése, ott az atomháború nem volt probléma, és a Biblia mint ilye(n) erre a kérdésre nem ad közvetlen választ. Másik példa: A Biblia korában nem merült fel még az a kérdés, hogy vajon egy emberileg gyógyíthatatlan s rettentő kínok között a halál felé közeledő embernek szabad-e a dokornak olyan injekciót adni irgalomból, amely megváltja őt kínjaitól, de halálát siettet? Mindez csupán két példa, de ezer meg ezer példát lehetne felhozni, amelyben tájékozódni akar az ige gyermeke az ige kijelentése alapján. Ezeket az igében lévő kijelentésekből, történeti példákából utalásokból, elvi állásfoglalásokból ki lehet következtetni, meg kell fogalmazni. Ez a hitvallási iratok feladata a maguk korában. A hitvallási irat nem más, mint hivatalos egyházi bibliamagyarázat.

Ebben a megállapításban benne van két nagyon jelentős meghatározás a hitvallási iratokkal kapcsolatban. Egyik az, hogy a hivatalos irat sohasem állhat a Biblia fölött. A Biblia mindig úgynevezett norma norma(ns), olyan szabály, amely mindent szabályoz, amely fölött semmi új kijelentés nincs. A hitvallási irat olyan szabályozó tényező az egyház életében, amelyet szabályoz mindig a norma norma(ns), Isten ígéje. Ebben benne van az a másik megállapítás, hogy a hitvallási iratok – amennyiben Isten Igéjének kutatása nem kényszeríti az egyházat, hogy revízió alá vegye a hitvallás bibliamagyarázatát – mindaddig, amíg úgy látjuk a kijelentést, ahogy a hitvallási iratokban leszögezték eleink, mindig kötelezők számunkra. Ha valaki úgy látja, hogy a hitvallási iratok írásmagyarázata nem felel meg az ő írásmagyarázatának, becsületesen nem tehet mást, minthogy kilép abból az egyházból, amelynek ez a hitvallási irata. De mindaddig, amíg tagja valaki ennek az egyháznak, amelynek ezek a hitvallási iratai, az ezekben foglalt írásmagyarázat bennünket kötelez. Kötelez elsősorban bennünket(,) lelkészeket, kik a hitvallási iratok írásmagyarázatának igaznak elismerésére lelkésszé szentelésünk alkalmával esküvel köteleztük

el magunkat, de kötelez minden egyháztagot is. Igaz ugyan, hogy a keresztség által az egyetemes keresztyénségnek válunk tagjaivá, de a konfirmációban mi az evangélikus hitvallási iratok alapján válunk az evangélikus egyház cselekvő tagjaivá. Éppen ezért nagyon szomorú dolog, hogy a hitvallási iratok kevés szerepet játszanak keresztyén életünkben. Attól félek, ha valaki azt kívánná tőlünk, mondjuk el hitvallási iratainkat, nem mindenki tudná[;] legkevésbé ismerjük éppen a Schmalkaldeni cikkeket. Szomorú, hogy nem ismerjük, pedig éppen a Schmalkaldeni cikkek azok, amelyek hitvallási irataink között Lutherhez legközelebb álltak. Úgy szoktuk mondani: Luther legsajátabb hitvallása. Amíg az Ágostai hitvallást Melanct(h)on írta, addig a Schmalkaldeni cikkeket maga Luther írta. Ezt szánta szellemi végrendeletének.

nagyon *szomorú dolog, hogy a hitvallási iratok kevés szerepet játszanak keresztyén életünkben*

Ezzel benne vagyunk a második kérdésben, a Schmalkaldeni cikkek történetében. Hogyan született meg az irat?

Indító ok az volt, hogy III. Pál pápa zsinatot hívott össze az egyház reformációjának tárgyalására. A zsinatra készülni kellett a reformáció híveinek. Ha ott a tárgyaláson határozottan akarták képviselni – mint ahogy akarták – álláspontjukat, akkor meg kellett fogalmazni a maguk számára meg mások számára is, mi az, amit ők hisznek, és mi az, amit nem hisznek, mi az, amiben megállnak rendületlenül, mi az, amiben hajlandók tanácskozásokat folytatni. A reformáció híveinek nyilatkozni kellett. Régen akarták már ezt a zsinatot. Volt idő, amikor a reformáció hívei ebben a zsinatban reménykedtek. Úgy hitték, ha összehívják az egyetemes zsinatot, amelyen össze fognak ülni mindazok, akiknek szívügye az egyház, az evangél[iu]m ügye, megtalálják azt az utat, amelyen egyházzsakadás nélkül járni lehet és járni kell. V. Károly megígérte, hogy össze fogják hívni az egyetemes zsinatot, de az akkori pápa, VII. Kelemen nem tartotta magára kötelezőnek a császár ígéretét. Azon az állásponton volt, addig nem hívja össze az egyetemes zsinatot, amíg nincs biztosítva a zsinaton a pápa akaratának érvényesülése.

VII. Kelemen halála után III. Pál lépett trónra, aki a zsinat összehívása mellett foglalt állást, de ő is elő akarta készíteni azt. 1535-ben elküldte Németországba Vergerio bíborost előzetes puhatolózásra. Megbízása szerint egyrészt a katolikus, másrészt a protestáns rendeknél azt kellett volna elérnie, hogy egyezzenek bele a németországi rendek egy Olaszországban tartandó egyetemes zsinat tartásába. A németországi rendek ugyanis erőteljesen képviselték a németországi nemzeti zsinat gondolatát. Azt kellett tehát elérnie, hogy a német rendek egyezzenek bele egyrészt az egyetemes zsinat összehívásába a német nemzeti zsinat helyett, s tegyenek ígéretet arra, hogy megjelennek az olasz földön tartandó ilyen zsinaton. A megbízatás nem ment könnyen, elég ellenállásba ütközött minden területen. A katolikus rendek hajlandónak mutatkoztak az olaszországi zsinaton megjelenni, a protestáns rendek nem szegültek ellene határozottan, de ígéretet sem tettek a megjelenésre.

Mikor Vergerio azt látta, nem olyan könnyen megy a dolog, mint elképzelte, saját szakállára igen vakmerő vállalkozásba kezdett. Visszafele utaztában Wittenbergen ment keresztül, és ta-

lálkozást kért Luthertől. Később nagyon nehéz feladata volt, hogy emiatt tisztára mossa magát. Ő azonban úgy látta jónak, hogy ha a zsinaton a pápa el akarja intézni az ügyet, nem fog ártani az előzetes beszélgetés a reformáció fejével, Lutherrel.

Luther, mikor megkapta a meghívást, nagyon gondosan készült erre a beszélgetésre. Tudta nagyon jól, mi minden fordul meg ezen. Előkészült tehát lelkileg, szellemileg, de érdekes történeti feljegyzés, hogy előkészült külsőleg is. Amit egyáltalában nem szokott megtenni, rendkívül gondnal készült erre a találkozásra. Borbélyával kikészíttette a haját, simára borotválkozott, s azt mondta neki: Fialíts meg, amennyire tudsz! Legszebb ünneplőruháját vette fel, aranyláncot akasztott nyakába. Amikor megkérdezték, miért piperézi így fel magát, mikor a bíboroshoz megy, azt felelte: Mert azt akarom, hogy lássák[,] nem vagyok olyan beteg ember, lássák, mennyi egészség, erő, életkészség van még bennem, ne gondolják, úgylis nemsokára meg fog halni, és akkor a reformáció hamvába fog hullni. Luther határozottan képviselte álláspontját, úgyhogy Vergerio egyenesen bestiának nevezte a reformátort, végül mégis hajlandónak nyilatkozott arra, hogy maga is elmegy majd a zsinatra.

Érdekes megjegyezni azt, hogy Luthernek Vergeri[ó]val való találkozása nem volt lelkileg sem hiába. Vergerio később Horvátország püspöke lett, ott áttért, evangélikus és Luther követője lett. Érdekes, hogy egyszeri találkozás, ilyen nagyon kellemetlen szellemi csata milyen mélységes és milyen ellenállhatatlan benyomást gyakorolt Luther ellenfelére.

III. Pál pápa 1537. május 23-ra Mantuába összehívta az egyetemes zsinatot. A bulla úgy beszélt a reformációról és híveiről, mint eretnekségről. Ez rettentően felborzolta a reformáció híveit, különösképpen János szász választófejedelem érezte vérig sértve magát, úgyhogy semmi körülmények között nem volt hajlandó részt venni az egyetemes zsinaton. Melancht[h]on, a szelíd lelkű, mindig a kiegyenlítés útjait kereső, végül addig beszélt neki, addig érvelt az evangéliumból, míg végre hajlandó volt összehívni a schmalkaldeni szövetséget a kérdés megbeszélésére. Közölte Lutherrel, össze fogja hívni azokat a fejedelmeket, akik szövetségre léptek egymással. Felkérte Luthert, készítsen erre a szövetségi gyűlésre egy iratot, amely tárgyalási alapot fog képezni a megbeszélésen, milyen álláspontot foglaljanak el az egyetemes zsinaton. Mi az, amiből nem lehet engedni, mi az, amiből lehet. Luther nem lelkesedett ezért.

1536 decemberében készítette el Luther ezt az iratot. Nem egyedül csinálta, nem is egyedül nézte át és kereste meg végső megfogalmazását. A wittenbergi teológusokat összehívta, ezekkel végigbeszélték, azután aláírták mind, Melancht[h]on egy megjegyzéssel írta alá. Megjegyzése az volt: Ő a maga részéről hajlandó lenne a pápának a püspökök fölött való felsőbbségét emberi jogon elismerni, ha a pápa az evangéliumot meghagyná. Így küldték el János Frigyes szász választófejedelemhez, aki egy ültő helyé-

ben végigolvasta. Nagy boldogan válaszolt: Mindazt, amit ebben az iratban leszögezett, a maga részéről tökéletesen igaznak, a Bibliához hűnek ismeri el, azt hajlandó vállalni. Melancht[h]on megjegyzését elutasította.

semmi körülmények között nem volt hajlandó részt venni az egyetemes zsinaton.

1537. február 7-én a schmalkaldeni szövetség összeült, nemcsak a világi fejedelmek, hanem a teológusok: Luther, Melancht[h]on, több más neves teológus. Luther azonban nem vehetett részt a tárgyaláson, mert súlyosan megbetegedett, helyette Melancht[h]on vette át a kérdés tárgyalásának vezetését. Melancht[h]on egyéniségénél fogva az Ágostai hitvallás szelíd, pozitív hangját tartotta megfelelőbbnek a nagyon kemény schmalkaldeni cikkek helyett. Addig meszterkedett, míg Luther távollétében nem vették elő a Luther által írt cikkeket, megelégedtek azzal, hogy elfogadják újra az Ágostai hitvallást, az Ágostai hitvallás védelmi iratát, írjanak egy függelékkel a pápa hatalmáról, elsőségéről. Érdekes, hogy Melancht[h]on megváltoztatja eredeti állásfoglalását, emberi jogon sem volt hajlandó elismerni a pápa elsőségét. Ezt a három iratot az összegyűlt fejedelmek alá is írták, elhatározták, hogy hivatalos egyházi tanításuknak elismerik, elküldik a mantuai zsinatra, de nem látják semmi értelmét, hogy oda elmenjenek. Nem is lett a zsinatból semmi. Előbb Mantuából Vicenzába helyezték át, majd a pápa bizonytalan időre elnapolta a zsinatot.

A zsinat tehát eredménytelen volt, de egy áldott eredménye mégis volt: megmaradt Luther hitvallása. Enélkül ez a hitvallás nem született volna meg. A schmalkaldeni szövetség ezeket a cikkeket ugyan nem is tárgyalta, de mivel erre az összejövetelre készült, ezért ragadt rá ez a cím.

Nézzük röviden: mi a Schmalkaldeni cikkek tanítása.

Nem olyan hosszú az irat, mint az ember első pillanatra gondolná. Egy előszó, 3 főrész van benne.

Az első főrész azokat a tételeket, cikkelyeket foglalja magában, amelyeknél nincs vita, amelyek minden keresztyén ember, minden keresztyén egyház vall, ez tanít a Szentháromságról.

A második főrész a különleges tanításokat foglalja magában, amelyet római katolikus részről már vitatnak. Nagyon érdekes, ahogyan Luther a cikkek második részét bekezdi. Nagyon kemény, határozott a hangja. Beszél a váltságról, a hit által való megigazolásról, miséről, tisztító-tűzről, káptalanokról, kolostorokról, a pápa hatalmáról, az egyház fejéről, Jézus Krisztusról. Ezek azok a tételek, amelyekből – Luther és teológustársai úgy látják – semmit nem lehet engedni.

A harmadik főrészben felsorolja azokat a tételeket, amelyekről lehet beszélni, megvitatni tanult, értelmes emberekkel, vagy magunk között megtárgyalni. Ezek: bűn, törvény, bűnbánat, evangélium, keresztség, oltári szentség, kulcsok hatalma, gyónás, kiközösítés, igehirdetés, papok házassága, egyház, jócselekedetek, kolostori fogadalmak, emberi hagyományok. Ezek az úgynevezett vitatható tételek. Érdekes, hogy ezeket a kérdéseket Luther nem úgy tárgyalja, mint amelyekben ő bizonytalan. Ő ahhoz a világossághoz, amelyre e kérdésekben eljutott, szilárdan ragaszkodik, de nem tartja magát meggyőzhetetlennek, ha őt világos észokokkal, vagy az Írás bizonyágtételével meggyőzik más véleményről, akkor ezekből kész engedni.

A nem vitatható tételeket azzal fejezi be: Ezek mellett állhatatosan meg kell maradni, ezeken nem változtathatók, nem engedhetek ezekből semmit. Ha valaki engedni akar, tegye meg a maga lelkiismeretének terhére. Az úgynevezett vitatható tételek tanítása általában egyezik az Ágostai hitvallás tanításával, de hangja határozottabb. Nem szándékosan élezi ki az ellentétet. Ahogyan Luther megáll meggyőződése mellett, abban nincs semmi sima diplomácia, nincs semmi agyonhallgatása olyan kérdéseknek, amelyek tárgyalása nehéz, kellemetlen lenne.

Itt vagyunk az utolsó kérdésnél: a Schmalkaldeni cikkek mai üzenete.

A Schmalkaldeni cikkek tanítási anyaga örökké modern, mert örökké rászorulunk bűnünknek, váltságunknak, Krisztus kegyelmének és az üdvösség nagy kérdéseinek nagyon világos, határozott látására. De rá kell mutatnom arra is, hogy a Schmalkaldeni cikkek világosan mutatják, hogy az evangélikus ember bibliás ember. Talán nincs még egy hitvallási iratunk, amelyik olyan világosan mutatná, hogy a hitvallási irat nem más, mint bibliamagyarázat. Mindig bibliai idézeteket találunk benne, vagy utalást reá. Luther számára a Biblia döntő. Ami meg van írva, az dönt még akkor is, ha az ember értelme ellentmond, ha még titokként áll is előtte. Saját maga is csak tisztelettel tud a titok előtt megállni. Ha magyarázatot nem tud találni, akkor is az a döntő, ami meg van írva, s nem az, hogy nagy teológusok mit mondtak, egyházatyák mint vélekedtek, zsinatok miképpen hoztak döntéseket, az az örök igazság, ami meg van írva.

Vajon számodra ez a Biblia? Számodra a döntő szó Isten szava, amely mindent eldönt számodra?

A másik, amit mai üzenetként el kell mondanunk: az evangélikus ember hitvalló ember. Luther nem rejti véka alá meggyőződését, hitét nyíltan vallja. Nem tanácskozik testtel és vérrel, vajon tanácsos-e megvallani, nem volna-e szükség arra, hogy halkabban járjunk, mint ahogyan halkabban akart járni Melancht[h]on az Ágostai hitvallásban. Nem törődik azzal, hogy magára haragítja a pápát, a zsinatot, a császárt, nem gondol arra, micsoda következménye lesz annak, vallja hitét, mert rátette életét.

Te is a hitvalló emberek közé tartozol-e?

A harmadik és utolsó, amit mondanunk kell, látszólag ellentétben van mindazzal, amit előbb mondtam: az evangélikus ember a béke embere. Pedig azt hallottuk: egy harci riadó, kemény szavú trombita, amely nem tesz bizonytalan zengést – azért Luther mégis a béke embere. Gondoljátok meg, hogy Worms után még mindig hajlandó elmenni a mantuai zsinatra, még mindig

nem adta fel teljesen a reményt, hátha még el lehetne kerülni az egyházszakadást. De a béke embere nemcsak ebben a tényben, hanem abban, hogy az első, a fontos, amit leszögez: ami-

Te is a hitvalló emberek közé tartozol-e?

---

ben egyetértünk, azután jön az, amiből nem engedhetünk, végül a leghosszabb része, amit meg lehet vitatni.

Igen, az evangélikus ember a béke embere, mert tiszteletben tartja a más lelkiismeretét. Ha valaki engedni akar valamit belőle, ám tegye meg a maga lelkiismeretének terhére, de én nem. Nem tanácsos, nem becsületes dolog, hogy én lelkiismeretem ellen cselekedjem.

Mivel a Schmalkaldeni cikkeket a szövetség gyűlése nem tárgyalta, a fejedelmek aláírása hiányzik róla, ellenben aláírták lelkészek, teológusok, 43 aláírás van rajta. Mindegyik így írva: Én saját kezemmel aláírom. Mikor a confirmációi oltárnál hűséget esküdtél egyházadnak, akkor akár akarod, akár nem, a te neved mellett is ott van: Én saját kezemmel aláírom. Ó, bárcsak tudnád az életeddel is aláírni!

[...]

Húsvéti nevetés. Visszatekintő séta Pátkai Róbert evangélikus püspökkel

Bakay Péter (szerk.): Küldetésben. Szellemi séta Pátkai Róbert evangélikus püspökkel. Budapest–Békéscsaba, 2020, Luther Kiadó – Békéscsabai Evangélikus Egyházközség, 250 o.

Pátkai Róbert sokrétű küldetésre kapott megbízást Istentől. Mindezek közül legfontosabb az evangélium hirdetésének küldetése volt. Tette ezt Irsán, majd Londonban és mindenhol, ahol csak megfordult a hosszú küldetés-út során, élőszóban és írásban egyaránt. Isten ehhez a küldetéshez derűs lelket is adott neki ajándékba, hiszen a jó hírről derűs lélekkel érdemes tanúskodni. A könyv, mely a vele való szellemi séta alapján mutatja be küldetését, gazdag tárházát adja a küldetés sokféleségének. Az evangélium hirdetésének elkötelezése mellett szeretett magyar hazájáról, az Isten ajándékeként kapott magyarságról, az emigráció nehézségeiről, a teológia, az irodalom, a művészet és a filozófia értékeiről, valamint a személyes találkozások tapasztalatairól is szól.

Az életnek, a teológiának, és mindennek az alapja Krisztus keresztye, vallja a szerző. A keresztet sokan csak messziről nézik, mi is sokszor ezt tesszük, de „menjünk most már közelebb, álljunk meg a kereszt alatt. [...] Valami hamleti félelem van bennünk, nem merünk szembenézni sem a szenvedéssel, sem a halállal. [...] Hogyan lehet feloldani ezt a szorongást? A keresztény válasz: Istennek a Jézus Krisztusban megmutatott szeretete által. A kereszt ennek a végső valóságnak, Isten örök szeretetének a jele.” (23–24)

mindennek az alapja Krisztus keresztye, vallja a szerző

Ennek az isteni önfeláldozó szeretetnek igazolója, pecsétje az üres sír ténye, a feltámadás valósága. Itt van az igazi örömmek, boldogságnak az alapja és bizonyossága. „Ha Jézus azt mondta, hogy ő a feltámadás és az élet, akkor nekünk, híveinek semmi jogunk sincs ahhoz, hogy a halál babonázzon meg és tegyen ellenállás nélküli rabszolgákká. Régi egyházi szokáshoz tartozott a risus paschalis, a húsvéti nevetés. Imádsággal és énekléssel kinevették a hívők az ördögöt, aki dolgavégezetlen és megszegyenülten kellett elkotródjék. Nos, a »húsvéti nevetés« forrása – egy ókeresztény freskó szerint – a sírból mosolyogva kilépő Úr lehetett!” (24–25) A húsvét, vallja a szerző, „fellobbanó tűz, villámfény mögöttünk és előttünk.” (26) Olyan, „mint amikor szuroksötétben baktatok, s egyszerre csak egy villám fénye – csak egy pillanatra – bevilágítja az egész tájat. Egy szemvillanásra látom a házat, ahová tartok, ahol várnak.” (26) – Pátkai Róbert Isten kegyelméből már láthatja az örök hajlékot, a célt, ahová egész életében tartott.

A püspök bizonyosságot tett arról a valóságról is az Isten ígéje alapján, hogy Isten országa nem a felhők fölött van, Krisztus nem a sztratoszféra valamely pontjára emelkedett a mennybeme-

netelekor, „hanem Isten láthatatlan világába távozott el a láthatóból. Isten országa tehát valahol »másutt« van. [...] Olyan dimenzió, amelyet nem mérhetünk, sem pedig tapasztalattal nem érzékelhetünk. Isten »országa« vagy másként »királysága« rajtunk »kívül« van, de ugyanakkor »bennünk« is létezik.” (27) Isten országa Jézus Krisztusban van jelen, ezért „ha valakinek az életében a megfeszített és feltámadt Krisztussal való belső találkozás megtörténik, ez nyilvánvaló jele a Szentlélek működésének. [...] E]z nem más, mint csoda.” Krisztus-hitben járva az úton, „porban jár a lábunk, de szemünk a csillagokba néz. E világban küszködünk, de a másik világban reménykedünk.” (28–29)

Az egyházért érzett felelősség alapján kritikai hangot is megszólaltat Pátkai Róbert, melyet Luthertől tanulva hirdet: „Tévedés azt állítani, hogy a keresztény élet könnyű, s abban a kérdések maguktól is megoldódnak. Ahol simává változott a keresztény út, ahol megszűnt a kereszt botránnya, ott baj van a kereszténységgel. Közelebbről: ott baj van az igehirdetéssel és az igehallgatással.” (57) A püspök úr figyelmeztetését érdemes ma is megfogadnunk, nehogy

nehogy a kereszt botránnya nélküli, kényelmes konzumegyház legyünk,

a kereszt botránnya nélküli, kényelmes konzumegyház legyünk, mert akkor a lényeg, a kereszt hiányozna és akkor már nem is lennénk egyház.

Isten ajándéka a nemzethez való tartozás.

Pátkai Róbert így fogta fel magyarságát, és tanúságot tett arról, hogy mit jelent, és milyen jó is magyarnak lenni. Így vall erről a millenium és millicentenárium alkalmával: „Mégis, mi lehet a közös az akkori és a mostani visszaemlékezésben, ünneplésben? [...] Hálát adni a Gondviselésnek, hogy hazát adott nekünk a Duna–Tisza táján, a Kárpát-medencében. Ebben a hálaadásban mi is, angliai magyarok egy szívvel részt veszünk, [...] azonosítjuk magunkat a haza, az utódállamok magyarságának és a világszórványban élők szívdobbanásával.” (66)

Államalapító királyunkról szólva megállapítja, hogy „ami István alakjában nagy, ami elsőnek tűnik fel előttünk, az a korábbi magyar életformából való kibontakozás ténye, amely együtt járt országa függetlenségének megóvásával.” Idézi Thietmar merseburgi püspököt, aki Istvánról ezt írja: „Sohasem hallottam valakiről, aki így kímélte volna a legyőzöttet.” (69) Minden időben érvényes következtetéssel zárja megemlékezését: „[...] meghal az a nép és halálra méltó az a nemzet, amely nem ápolja, óvja és vigyázza ősei emlékét.” (70)

Kiemelten fontos volt Pátkai Róbert számára az 1848–49-es forradalom és szabadságharc és 1956 forradalmi eseménye is. A kettőt egymással szoros egységben lévőnek tartotta, és mindig fájó szívvel említette Arad és Trianon gyászos örökségét. Isten gondviselő szeretetében vetett hittel vallja, hogy „[...] arról másfél évszázad távlatából sem szabad megfeledkeznünk, hogy Aradok, Trianonok ellenére is van a magyarságban egy lelket és nemzetet megtartó erő, amely képessé tesz a lehetetlen túlélésére is.” (76)

Az 1848-as eseményekről beszámoló hivatalos angol sajtó szemlélete és annak kritikája egyaránt komoly áthallással bír a mai korra nézve is. A *Times* így ír: „a haladást az osztrák kormány képviseli, amely meg akarja szüntetni a magyar feudális nemesség kiváltságos helyzetét [...],

a magyar felkelés célja pedig a kiváltságok megtartása” (81). Mondhatnánk: valójában nem az áprilisi törvények születtek ebben a szellemiségben, melyet a magyar kormány hozott?! A hivatalos brit külpolitika bírálata is megszólaltatja Pátkai Róbert, Samuel Kydd olvasói levelét ismertetve: „Békét és humanitást prédikálunk be nem avatkozási politikánk ürügyeként, és amikor már tengernyi vér kiomlott, akkor majd közbelépünk, hogy feltámasszuk a zsarnokság düledező épületét. Így őrizzük meg a békét! [...] Ó, de milyen nagyszerű beszéd, mondja a liberális sajtó. Igen, nagyszerű humbugban és ravaszságban.” (83)

A szerző, aki maga is aktívan és tevékenyen átélte 1956 eseményeit, a járási forradalmi tanács elnökeként is, a forradalom nemes eszméjét mindig szívében hordozta, és évről-évre bizonyosságot tett annak időtálló üzenetéről. „A magyar forradalmakban az a különös, de egyben fájdalmasan lelkesítő is, hogy a börtönökben, bitófákban és harctereken, pesti utcákban, vidéki városokban elveszett életek mégis a győzelem hiteles és egységes képévé állnak össze. Ezt mondhatjuk az ’56-os forradalomról, szabadságharcunkról is. [...] A] katonai vereséget erkölcsi győzelem ellensúlyozta. Ötvenhatnak ez a példázatos jelentése abban állt, hogy a nemzetnek ellenálló erőt, bizonyos politikai immunitást és erkölcsi tartalmat adott.” (85) Vallotta, mert ő maga is átélte a csodát, hogy „a forradalomban csodával határos emberi és társadalmi szolidaritás, erkölcsi emelkedettség nyilvánult meg. Ide kell visszanyúlnunk! Ezeket a gyökereket kell keresnünk Angliában élő magyarokként is.”

Ezek után ismét egy minden történelmi időben érvényes megállapítást tesz: „Aki szítja közöttünk a gyűlöletet, az a hazaárulás bűnét követi el. Történelmi távlatban gyűlölködésünk többet ártott nekünk, mint egymást követő külső ellenségeink.” (87–88)

Külhönba, Angliába kényszerülve is Pátkai Róbert mindig magyar maradt. Humoros történettel jelzi, hogy sok évtizedes angliai tartózkodás után sem lesz valaki emiatt angol: „[...] egy harminc éve Angliában élő magyar azt mondta valakinek: »Ilyet mi, angolok sose tennénk, nem igaz?« A válasz: »Nem tudom, kérem, én skót vagyok.«” (97)

Istentől kapott küldetésnek tartotta, hogy a külföldön élő magyarok között az anyanyelvi kultúra ápolása folyamatos legyen, és vallotta, hogy az egyházaknak ebben kiemelt szerepük van. A múlt örökségéből megemlíti azt az érdekes epizódot, amikor Leonard Cox Krakkóban élő angol erasmista által Sylvester János megismerkedett a humanista műveltséggel. „Cox hívta fel [Sylvester János] figyelmét Erasmus újonnan fordított Újtestamentumára. Valószínűleg ez ösztönözte arra, hogy magyarra fordítsa az Újszövetséget.” (115) Ebből következőleg úgy látta, hogy az egyházaknak, felekezetre való hovatartozástól függetlenül, a mai korban, amikor elsősorban nem katolikusokra és protestánsokra, hanem hívőkre és hitetlenekre szakadt a népünk, a legsürgősebb feladatuk az, hogy őrizzék, mentsék „a humánus és magyar lélek egységét.” (118)

A könyv a szellemi séta közben külön fejezetbe gyűjti a szerző gondolatait a magyarságról, költőkről, művészekről és művészetekről. Himnuszunkkal kapcsolatban megjegyzi, hogy az „nem királyhimnusz, hanem néphimnusz.” A költő „műve vallásos hitből fakadó könyörgés,

A katonai vereséget erkölcsi győzelem ellensúlyozta.

---

amelyben a bibliai nép helyére a magyar nép kerül, magyar bűn és magyar panasz, az isteni könyörületbe vetett hitnek magyar kifejezése.” (139) Megemlíti a himnuszhoz azokat a sorait is, melyet előszeretettel szoktak félreértelmezni: „Megbűnhődte már e nép / A múltat s jövőndőt.” Ezt a megállapítást, mondja, csak szimbolikusan szabad értelmezni, ugyanis „azt az igazi érzésünket fejezi ki, hogy olyan sok szenvedés érte már nemzetünket, mintha Isten nemcsak a múltat tekintené, de a jövőben elkövetett vétkeinkért is megbüntettetett volna már.” (140–141)

A hazáról, hazafiságról gondolkodva nem hagyható figyelmen kívül Radnóti Miklós életműve: „a 20. század dereka magyar hazafogalmának Radnóti Miklós költészete talán a legszebb és legdrámaibb tükrözője.” (153) A költő számára „a haza fogalmát háború, vér, halála közeledő véres árnya itatta át. És a haza mégis haza maradt számára.” (154) A magyar haza „nagy fia túlnézett a látszaton, a kegyetlen sorson, a haza valóságának személyes, egyéni és mégis egyetemes, maradandó alkotó darabjaira.” (155)

Isten kegyelme megadta Pátkai Róbertnek, hogy Illyés Gyulát személyesen is ismerhette. Magyarságtudatát a költővel való kapcsolata is erősítette: „függetlenül a származástól, és mentesen minden romantikától, a közös nyelv, a közös múlt, a közös haza, a közös kultúra tesz minket magyarokká.” (157) Felteszi a fontos kérdést: „Mit kaptam még Illyéstől? Eligazítást kisebbségi magyar és evangélikus sorsunk tudatos vállalására.” (158)

A különböző életutak ismertetése közben levonja a következtetést, mely minden életútra, az övére is, érvényes: „Visszanézve életünk történetére, ha mégis találnánk olyan pontot, ahol mintegy újrakezdve az életet, megpróbálnánk másként lépni, akkor tovább gondolkodva meghátrálnánk a múltbéli pillanat megváltoztatásának képzeletbeli ötletétől, mert nem tudjuk: a megváltoztatott lépés végső soron milyen más élettörténetet eredményezett volna.” Ezért az emberélet másként nem élhetőként jelentkezik, „ez így van akár immanensen, akár ha a hit tekintetével láthatatlan irányítót fedezünk fel mögötte.” (185)

Igen érdekes, figyelemre méltó megállapítást tesz Michelangelo művészetével, pontosabban a Sixtus-kápolna freskójával kapcsolatban. „Jézus anyja [. . .] a végső verzióban nem úgy jelenik már meg, mint aki közbenjár az emberiségért, hanem félelmében önmagába roskad. Első ízben jelennek meg az utolsó ítélet témában olyan alakok, amelyek minden külső segítség nélkül, azaz szárnyak nélkül emelkednek az ég felé. Őket kizárólag a hit és a Krisztus-nap mágikus vonzereje mozgatja. A freskónak ez a része valóban olyan, mintha az egyedül hit által való üdvözülés lutheri tanának illusztrációja lenne.” (191)

Érezhető, hogy a szerző osztja a nagy evangélikus teológus és filozófus, Søren Kierkegaard által megfogalmazott feladatot: revízióra szorul a *keresztén* fogalom. Azért ír a teológus az egyház ellen, mert az túlságosan enyhén kezeli a kereszténységet. Megállapítható, hogy Kierkegaard olyan „ember, aki halálosan komolyan vette a kereszténységet. Kritikájának lényege: baj van a kereszténységgel.” (208–209) Ma is érvényes ez a megállapítás, ha az egyház és benne maguk a keresztények a korszellemmel „házasodnak”.

Pátkai Róbert hosszú életútja során igen sok emberrel találkozott, ezek közül csupán néhány meghatározó személyiség szerepelhet a könyvben, már csak a terjedelem behatároltsága

miatt is. Olyan fontos személyek ők, akik az emigrációban eltöltött sok évtized alatt a hitben, a magyarságtudat ápolásában és megőrzésében testvérek, társak, barátok voltak. Így szerepel benne Pósfay György, aki az evangélikus egyház „utazó nagykövete”, vagy Terray G. László, aki többek között a KÉMELM (Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközössége) elnöke, aki a közösség „feladatát kettősnek látta: az evangéliumot ezután is eljuttatni azoknak, akik továbbra is a külföldi magyar szórványban maradnak, és egymást erősíteni, szolgálatunkat jobbá tenni.” (221)

Vajta Vilmosra, aki a világ evangélikussága számára is meghatározó magyar teológus, így emlékezik: „Okossága, nyitottsága, csendes, de bátor kiállása az evangéliumért, a lutheri teológia maradandó érvényesítéséért a változtató, jobbító szándék jelképévé emelte őt közöttünk külföldön és a diktatúra évtizedeiben Magyarországon is – azok között, akik tényleg ismerték, vagy akik később, írásain keresztül kerültek közel hozzá.” (225)

Az éppen Angliában tartózkodó Horn Gyulának kiváló diplomáciai érzéssel értésére adta köszöntőjében, hogy a mindenkori magyar kormány feladata, hogy védje a magyar érdekeket általánosságban is, de kifejezetten a környező utódállamokban élő magyarok javára is. Kijelentette, hogy „békében csak önmagukkal tisztában lévő népekkel élhetünk. Ám amíg ez a folyamat tart, lehetetlenség arra buzdítani magunkat, hogy magyarságunkat szóltan távoltartással, elhallgatással éljük meg.” (229)

A könyv végén a szerzőt 70. születésnapján köszöntő Jotischky László írása áll, ezt követi – utolsóként – Pátkai Róbert *Önéletírása*. Jotischky kiemeli, összefoglalva Pátkai Róbert személyiségének és szolgálatának teljességét, hogy „szorgalma, munkabírása, elképesztő szervező-, rábeszélő-, megnyerőkészsége alighanem főként személyiségéből fakad. Róbertnek nem lehet nemet mondani. Nemcsak ő nem tűri; az ember saját lelkiismerete sem. A katakombák keresztény püspökei, gyülekezetvezetői lehettek ilyenek: derűvel, szeretettel ösztökélők, nem tekintéllyel kényszerítők. Hitét megosztja másokkal, de senkire sem kényszeríti rá.” (235)

Pátkai Róbert a küldetés, a szolgálat végső összegzéseként az *Önéletírásban* hangsúlyozza, hogy a könyvet és a vele együtt a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Levéltárának átadott iratanyagot átnyújtja a széles olvasókö-

békében csak önmagukkal tisztában lévő népekkel élhetünk.

---

zöntség és a történelmi kutatás számára, úgyhogy ezzel eleget tett egyháztörténetet tanító professzora tanácsának, tanításának: „Kell, hogy minden lelkész megírja gyülekezete, szolgálatára eső történetét. Így tettem. Szolgálatunkat Isten nevében, néki hálát adva fejeztük be.” (243)

A sétaút és ezzel együtt testvérünk földi szolgálatára befejeződött. Istennek legyen hála, hogy őt nekünk adta, hogy ismerhettük, hogy szolgálatára által bennünket hitben gazdagított, és általa a mi lelkünket is felderítette, hogy a „húsvéti nevetés” – Krisztus halálán aratott győzelme által – hitünknek, lelkünknek elvehetetlen része legyen.

Ajánlom mindenkinek a könyvet hitbeli erősödés és a magyarságtudat elmélyítése érdekében olvasásra, gazdagodásra, keresztyén derűre.

Summary

Our issue begins with the good news of Christmas brought by **Réka Dorn** in her *sermon*: we cannot lose Christmas in the terrible times of the pandemic, when we are forced to live without the possibilities of earlier times. Because the feast does not depend on us. *The Word was made flesh*.

In our *Studies* column we bring first the writing from **József Tubán**, in which he examines the part from the history of *creation*, when God creates the woman, and with her, the strongest contact between two people: the marriage.

In our other *study* **Károly Tóth** introduces us to the *debate* which took place in our church between the two world wars and was about the *immortality of the soul*. Since the question is relevant today too, the study helps us form the right vision on this topic.

In this issue we commemorate bishop **Zoltán Túróczy** who died fifty years ago, with a speech by him, in which he talks about the *Smalcald Articles* teaching thus the readers of today also.

Finally **Zoltán Isó** reviews the book of *the writings of the late bishop Róbert Pátkai* which was put together for the 90th anniversary of the authors birth.

Zusammenfassung

Gleich zu Beginn dieser Ausgabe erklingt in der Predigt von **Réka Dorn** *die frohe Botschaft von Weihnachten*. In diesen Zeiten der durch das Coronavirus verursachte Krise, in denen wir den Mangel an unseren früheren Möglichkeiten erleben, kann Weihnachten nicht verloren gehen, denn das Fest liegt letztendlich nicht an uns, sondern es beruht auf Gottes Handeln: auf der Tatsache, dass das Wort Fleisch geworden ist.

Unsere erste *Studie* stammt von **József Tubán**, in der er jene Passage der Schöpfungsgeschichte untersucht, in dem Gott die Frau erschafft, und mit ihr die engste mögliche Beziehung zwischen zwei Menschen, *die Ehe*.

In einem weiteren Aufsatz stellt **Károly Tóth** die Debatte dar, die in unserer Kirche zwischen den beiden Weltkriegen *über die Frage der Unsterblichkeit der Seele* geführt wurde. Da die Frage auch noch heute aktuell ist, ist die Lektüre dieser Studie eine große Hilfe, um den richtigen theologischen Standpunkt zu diesem Thema einzunehmen.

In dieser Ausgabe *erinnern wir* uns an den vor fünfzig Jahren verstorbenen **Bischof Zoltán Túróczy** mit einem Vortrag, den er *über die Schmalkaldischen Artikel* gehalten hat und der auch noch für die heutigen Leser lehrreich sein kann.

Schließlich bietet **Zoltán Isó** unseren Lesern den *Sammelband der Schriften von Bischof Róbert Pátkai* an, der anlässlich des 90. Geburtstags des seither verstorbenen Autors erstellt wurde.

E számunk szerzői

Dorn Réka lelkész – Békéscsaba

Isó Zoltán lelkész – Veszprém

Tóth Károly lelkész – Sopron

Tubán József lelkész – Csorna

†Túróczy Zoltán püspök – Győr

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Ordass L.:	A keresztfa tövében (új kiadás)	1100,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja - új kiadás)	1100,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írasmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elvesztett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról (6. kiadás)	1400,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rőzse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-
Főnyad Pál István (szerk.):	Elég néked az én kegyelmem, Főnyad (Fuchs) Pál élete és munkássága	2000,-

A **keresztyn igazság** egy szám ára 880 Ft, az éves előfizetés 3500 Ft, külföldre 7000 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Alapítványunk kiadványait megvásárolhatja vagy postai szállítással megrendelheti a Huszár Gál könyvesboltban (1054 Budapest, Deák tér 4.). Telefon: 20 314 2632 (egyházi flottás), honlap: huszargal.hu

Tartalmi összesítő

E számunk legelején karácsony örömhíre szólal meg **Dorn Réka** *igehirdetésében*: a vírus miatt vészterhes időkben, amikor korábbi lehetőségeink hiányát éljük meg, karácsonyt nem veszíthetjük el, mert az ünnep nem tőlünk függ, Isten cselekvése az. *Az Ige testté lett.*

Tanulmányaink között elsőként **Tubán József** írását közöljük, melyben a teremtés történetének azt a részét teszi vizsgálat tárgyává, amikor Isten megteremti az asszonyt, s vele együtt két ember legszorosabb kapcsolatát, a *házasságot*.

Másik *tanulmányunkban* **Tóth Károly** mutatja be azt a *vitát*, mely egyházunkban a két világháború között zajlott, és a *lélek halhatatlanságának kérdéséről* szólt. Mivel a kérdés ma is aktuális, a tanulmány olvasása nagy segítség e kérdésben való helyes álláspont megszületéséhez.

E számunkban *emlékezünk* az ötven évvel ezelőtt elhunyt **Túróczy Zoltán** püspökre egy általa elmondott előadással, melyen a *Schmalkaldeni cikkeket mutatja be* tanítva vele a mai olvasókat is.

Végül **Isó Zoltán** ajánlja Olvasóinknak a *Pátkai Róbert püspök írásaiból készült gyűjteményes kötetet*, mely az azóta elhunyt szerző születésének kilencvenedik évfordulójára készült.